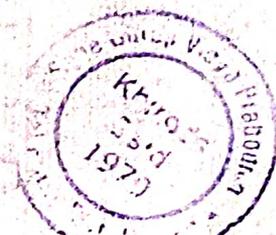
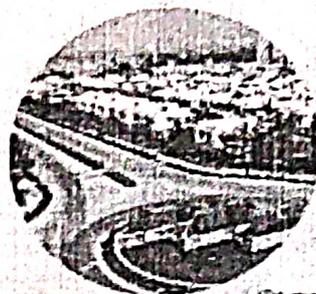
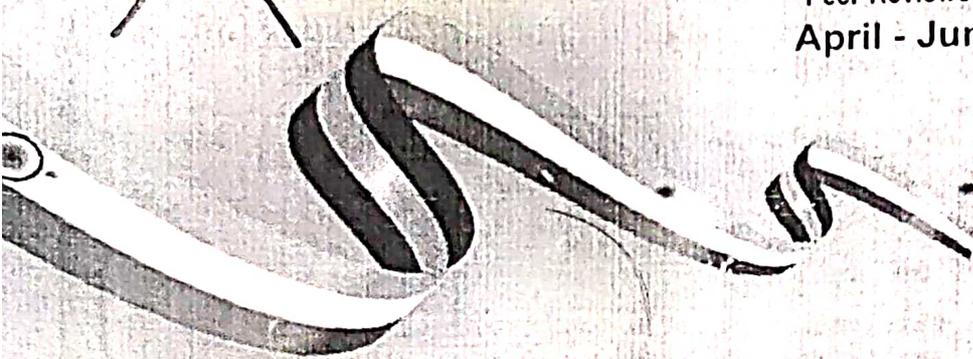
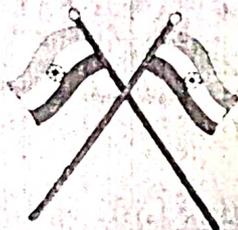

SJIF Impact Factor - 5.67

E- ISSN 2582-5429

AKSHARA

Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
April - June 2022 Volume 03 Issue IV (A)

Chief Editor : Dr. Girish S. Koli, AMRJ
For Details Visit To - www.aimrj.com

Akshara Publication

Editorial Board

:- Chief & Executive Editor:-

Dr. Girish Shalik Koli

Dongar Kathora

Tal.Yawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India Pin Code: 425301

Mobile No: 09421682612

Website:www.aimrj.com. Email:aimrj18@gmail.com

:-Co-Editors :-

- ❖ **Dr. Sirojiddin Nurmatov**, Associate Professor, Tashkent Institute Of Oriental Studies, Tashkent City, Republic Of Uzbekistan
- ❖ **Dr.Vivek Mani Tripathi**, Assistant Professor, Faculty of Afro – Asian Languages and Cultures, Guangdong University of Foreign Studies, Guangzhou, Guangdong, China
- ❖ **Dr.Maxim Demchenko** Associate Professor Moscow State Linguistic University, Institute Of International Relationships, Moscow,Russia
- ❖ **Dr.Chantharangsri Phrakhrusangkhakorn Yanakorn**, Assistance Professor Songkhla,Thailand
- ❖ **Dr.Mohammed Abdraboo Ahmed Hasan**, Assistance Professor (English) The Republic of Yemen University of Abyan General manager of Educational affairs in University of Abyan ,Yemen.
- ❖ **Dr. Vijay Eknath Sonje**, Assistant Professor (Hindi) D. N. College, Faizpur [M. S.]
- ❖ **Mr. Nilesh Samadhan Guruchal**, Assistant Professor (English)Smt. P. K. Kotecha Mahila Mahavidyalaya, Bhusawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India.
- ❖ **Dr. Shaikh Aafaq Anjum**, Assistant Professor (Urdu) Nutan Maratha College, Jalgaon. [M. S.] India.
- ❖ **Mr. Dipak Santosh Pawar**, Assistant Professor (Marathi)Dr. A.G.D. Bendale Mahila Mahavidyalaya, Jalgaon [M. S.] India.

AMRJ Disclaimer:

For the purity and authenticity of any statement or view expressed in any article. The concerned writers (of that article) will be held responsible. At any cost member of Akshara's editorial Board will not be responsible for any consequences arising from the exercise of Information contained in it.

Index

Sr.No	Title of the Paper	Author's Name	Pg.No
1	Ancient Indian Tradition of Historical Folklore As Depicted in Sri Lankan Rural Village Rituals	K. Maddumage	05
2	Role of makeup as an ancillary art in enhancing performance	P.A.D. Jagath Padmasiri	15
3	The Present Scenario of Women Employees in India : Challenges and Future Scope	Mr. Sahebrao K. Rathod Dr. C. P. Labhane	20
4	A Colloquy of the Distinct Hinduism of Truth and Non-violence of Mahatma Gandhi	Dr. Amitesh Anand Dr. Ashutesh Anand	24
5	An Analysis of Agriculture Role in Indian Economy	Dr. D. N. Patil	28
6	On the Contribution of Uzbek Indologists to the Development of Uzbek-Indian Cultural Relations	Suleymanova Mamura	33
7	A Study on Labour Rights in Post Globalization Era in India	Mahipal Singh Lamror Dr. R. N. Chowdhary	37
8	शेतमाल विक्री व्यवस्थेतील समस्या आणि उपाय	डॉ. एम. जी. थोपटे	44
9	'पाडा' व 'बारोमास' कादंबरीतील शेतकरी आत्महत्या	डॉ. किशोर आर. पाठक	48
10	धुळे शहरातील इयत्ता ९ वी च्या विद्यार्थ्यांच्या अभ्यास सवयी व शैक्षणिक संपादनूक यांचा अभ्यास	डॉ. मिनाक्षी दयाराम महाले	51
11	भाववाढ एक समस्या	प्रा.डॉ.भुजबळ एस.एम.	55
12	भारतीय कृषी व्यवस्थापनासमोरील आव्हाने	डॉ. दत्ता उत्तमराव कुंटेवाड	58
13	ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्रातील अध्यापन पद्धती	श्रीमती एन. जी. बोरडे	62
14	कथावाङ्मयाची संकल्पना व साहित्यिकांच्या कथा वाङ्मयाचा परिचय	प्रा. वंदना महाजन	66
15	'आई रिटायर होतेय' या नाटकातील आईचे व्यक्तिचित्र	डॉ.अविनाश श. धोबे	70
16	अर्जुन डांगळे यांची : सच्च्या पँथरची कविता	डॉ. सुनील आभिमान अवचार	74
17	मेंढपाळ धनगर जमातीचे मौखिक वाङ्मय : सुब्रान ओवीगीत	प्रा. महादेव दिनकर इरकर	80
18	महाराष्ट्रातील आदिवासी जमातीतील तडवी भिल्ल जमातीतील शेतकऱ्यांची स्थिती	डॉ. श्रावण बाबुलाल तडवी	84
19	पर्यावरणाचे जतन संवर्धन आणि शिक्षकांची भूमिका	डॉ. प्रतिभा दीपक सूर्यवंशी	89
20	गुरूनाथ कुलकर्णी यांच्या कथेतील स्त्रीचित्रण	प्रा. ज्योत्सना अनिल चन्ने	92

डॉ. प्रतिभा दीपक सूर्यवंशी

साने गुरुजी विद्या प्रबोधिनी सर्वसमावेशक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय खिरोदा

प्रास्ताविक - पृथ्वी या ग्रहावर निसर्ग पर्यावरण व त्यातील जैविक व अजैविक इत्यादी घटक तयार होण्यामध्ये बराच कालावधी लागला आहे. मानवाने आपल्या बुद्धिमत्तेच्या जोरावर स्वतःचे जीवन सुखी बनवण्याच्या हव्यासापोटी विज्ञानाचा वापर करून अनेक सुखसोयी निर्माण केल्या विज्ञान आणि तंत्रज्ञानातील विविध संशोधनामुळे मानवी जीवन सुखी बनले. औद्योगिक क्रांतीमुळे अनेक प्रगत, विकसित व विकसनशील देशात अनेक विकास प्रकल्प, विकास योजना राबविण्यात आल्या मानव आपल्या गरजा भागविण्यासाठी लागणारी आवश्यक साधनसामग्री आपल्या पर्यावरणातून घेऊ लागला वाढत्या लोकसंख्येमुळे मानवी गरजाही मोठ्या प्रमाणात वाढल्या परंतु विकासकार्याचा अवलंब करताना निसर्ग संरक्षणाचा, पर्यावरण संवर्धनाचा विचार झालेला दिसत नाही. विकासाबरोबरच पर्यावरणाची हानी झाली. त्यामुळे निसर्गाचे संतुलन बिघडले. नैसर्गिक साधन संपत्तीचा अमर्याद वापर निसर्गावरील अविचारी अतिक्रमण यामुळे अलीकडील काळात पर्यावरणीय समस्या गंभीररूप धारण करू लागल्या. पर्यावरणाचा दर्जा अतिशय वेगाने ढासळत चाललेला आपल्याला दिसतो वाढत्या प्रदूषणामुळे आरोग्यविषयक समस्या वाढलेल्या आहेत. जंगलतोडीमुळे जमिनीची धूप होऊन जमीन नापीक बनत असून वाळवंटी करण्याचे प्रमाण दरवर्षी वाढत आहे. पृथ्वीच्या तापमानात वाढ होत आहे, भूजल पातळीचे घट, घनकचरा व सांडपाणी निर्मूलन या समस्याही वाढीस लागत आहेत.

पर्यावरणाचा अर्थ:- पर्यावरण याला Environment या शब्दाची व्युत्पत्ती फ्रेंच शब्द Environer पासून झाली आहे. 'पर्यावरण म्हणजे सभोवतालची परिस्थिती की, ज्यामध्ये नैसर्गिक आणि मानवनिर्मित अशा अनेक घटकांचा समावेश झालेला असतो' पर्यावरणात दोन घटकांचा समावेश असतो

1. जैविक

2. अजैविक

पर्यावरणातील जैविक घटकांमध्ये वनस्पती, प्राणी व सूक्ष्मजीव यांचा समावेश होतो तर अजैविक पर्यावरणामध्ये निर्जीव घटकांचा समावेश होतो.

पर्यावरणात घडून येणारे बदल मानवाच्या हस्तक्षेपामुळे वाढत आहेत त्यामुळे अनेक पर्यावरणीय समस्या निर्माण झाले आहेत या समस्यांवर वेळीच उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. पर्यावरणाचा अर्थ आपल्याला खालील व्याख्यानाच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

' Environment is a sum of water, air and land, interrelationship among themselves and also with human being, other living organisms and property'.

पर्यावरण संरक्षण कायदा 1986

'पाणी हवा आणि भूमीचा एकत्रित संदर्भ त्यांचे परस्परातील अंतर संबंधाचे तसेच मानव इतर जीव मालमत्ता यांच्याशी असलेले नाते म्हणजे पर्यावरण होय'.

पर्यावरणाचे महत्व अनन्यसाधारण आहे पर्यावरण आणि मानव यांचे नाते अतूट आहे पर्यावरणाचा सर्वच जीवांचा समावेश होतो सजीवांना त्यांच्या जीवन संघर्षासाठी आणि उत्क्रांतीमध्ये सभोवतालच्या पर्यावरणाशी जुळवून घ्यावे लागते अथवा अनुकूल असे बदल करावे लागतात जे सजीव आपल्यात बदल घडवून आणण्यात कमी पडतात किंवा काही कारणास्तव ते स्वतः मध्ये बदल घडू शकत नाहीत. जो बदल स्वीकारतो तोच आता करू शकतो पर्यावरण आणि मानव यांचे परस्पर संबंध नेहमी बदलत असतात कारण या पर्यावरणाचे रक्षण करणे सर्वांची जबाबदारी आहे. पर्यावरण संरक्षण प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे. पाच जून हा जगभर पर्यावरण दिवस म्हणून आपण साजरा करतो. आपण वर्षातील 365 दिवसांपैकी फक्त एक दिवस पर्यावरण दिवस म्हणून साजरा करतो परंतु इतर दिवस आपण, पर्यावरणाची हानी करण्यात मागे नसतो.

पर्यावरणाचे संरक्षण व संवर्धन- मानव आपली प्रगती करत असताना अनेक नैसर्गिक बाबींमध्ये हस्तक्षेप केलेला जाणवतो व ओसाड होणे पाणी हवा दूषित होणे जमीन नापीक बनणे वेळेवर पाऊस न पडणे असे परिणाम अनेक ठिकाणी आपल्याला बघायला मिळतात. पर्यावरणाचे संतुलन बिघडत चालल्याने अशा प्रकारच्या समस्या भेडसावत आहे पुढेही भेडसावणार आहे त्यांची सोडवणूक करावयाचे असेल तर पर्यावरणाचे स्वरूप समजावून घेणे आणि सभोवतालच्या सृष्टीचे निसर्गाचे योग्य तऱ्हेने संरक्षण व संवर्धन करणे अत्यंत जरूरीचे आहे. संरक्षण म्हणजे ज्या नैसर्गिक गोष्टी आज आहेत त्या तशाच टिकवण्याचा प्रयत्न करणे पर्यावरणाचे संरक्षण व संवर्धन या दोन्ही गोष्टी व्यक्ती जाणीवपूर्वक घडवून आणू शकतो. पर्यावरणाचे जतन आणि संवर्धनासाठी चतुःसूत्री सगळ्यात महत्त्वाचे ठरते.

1. प्लास्टिकचा वापर पूर्णपणे टाळणे.
2. विजेचा वापर कमीत कमी करणे.
3. कागदाचा पूर्णपणे वापर करणे.
4. निसर्गातील सर्व वस्तूंचा पुनर्वापर करणे.

ही चतुःसूत्री विद्यार्थ्यांमध्ये प्राथमिक स्तरापासूनच रुजविणे महत्त्वाचे आहे.

पर्यावरण शिक्षणासाठी जागतिक स्तरावर अनेक प्रयत्न सुरू होत आहेत पर्यावरण शिक्षणाचे इतिहासातील एक महत्त्वाचा टप्पा म्हणजे 1972 मध्ये स्वीडनमधील स्टॉकहोम येथे भरलेली परिषद जागतिक स्तरावरील पर्यावरणाविषयी जाणीव जागृती घडवून आणण्याची गरज लक्षात घेऊन आज प्राथमिक स्तरावर माध्यमिक स्तरावर आणि महाविद्यालयीन स्तरावर आज पर्यावरण हा विषय शिकवला जात आहे. त्याचे जतन आणि संवर्धन कसे करावे याची मूल्य विद्यार्थ्यांमध्ये रुजवली जात आहेत. प्राथमिक स्तरावरील शिक्षण हे निसर्गाच्या माध्यमातून देणे महत्त्वाचे आहे विद्यार्थ्यांना निसर्गाच्या इतिहासाचे ज्ञान होते विविध प्रकारचे सजीवांची माहिती होते. विद्यार्थी आणि निसर्ग यांच्यामधील परस्पर संबंध निर्माण होतात. माध्यमिक स्तरावर पर्यावरणाचे मानवी जीवनातील महत्त्व विद्यार्थ्यांना सांगणे परी संस्थेबद्दल ज्ञान देणे पर्यावरणाबद्दल सकारात्मक दृष्टिकोन विकसित करणे, पर्यावरण प्रदूषणाचा मानवी जीवनावरील प्रभाव सांगणे. महाविद्यालयीन स्तरावर पर्यावरणाविषयी जाणीव जागृती निर्माण करणे. पर्यावरणाविषयी ज्ञान देणे व अनुभव प्राप्त करून देणे.

पर्यावरण शिक्षणातील शिक्षकाची भूमिका -

शिक्षकाला स्वतःला पर्यावरणाचे मूलभूत ज्ञान हवे तसेच स्वतः साधन समृद्ध उपक्रमशील प्रेरित होऊन शिक्षक असावा त्याला पर्यावरणीय समस्यांची योग्य जाणीव असावी पर्यावरण विषयाबाबत सखोल ज्ञान असावे. प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना पर्यावरण शिक्षण देताना ते अनौपचारिक रीतीने द्यावे लागेल. शिक्षकांनी यासाठी जाणे प्रयत्न करावे लागतील पर्यावरणविषयक जाणीव निर्माण व्हावी ती टिकावी म्हणून सातत्याने विविध उपक्रमांची अंमलबजावणी करावी लागेल विविध उपक्रमांमध्ये शिक्षकाने स्वतः ही या उपक्रमात सहभागी होणे आवश्यक आहे प्राथमिक शिक्षणामध्ये सर्व विषयांसाठी एकच शिक्षक असतात. पर्यावरण हा विषय सामान्य विज्ञान भूगोल या विषयाशी निगडित आहे शिक्षकाने इतर विषयांवर पर्यावरण विषयाचे वार्षिक नियोजन करावे. नवनवीन गोष्टींचा शोध घेणारा जिज्ञासू व उपक्रमशील शिक्षक खऱ्या अर्थाने विद्यार्थ्यांमध्ये पर्यावरण रुजवण्याचे कार्य करू शकतो शिक्षकाने पुढाकार घेऊन कल्पकता कृतिशीलता यावरच पर्यावरणाचे शिक्षणाचे यश अवलंबून आहे. पर्यावरण शिक्षण देणे फक्त एकट्या शिक्षकाचे कर्तव्य नाही तर त्याचबरोबर समाज आणि पालकांचे ही सहकार्य अपेक्षित असते.

शिक्षकाने पर्यावरणाचे विविध घटकांच्या अध्यापनासाठी विविध अध्यापन पद्धती, अध्यापन साधने आणि नियोजन हे सर्वात महत्त्वाच्या गोष्टी आहेत. विद्यार्थ्यांना पर्यावरणासंबंधी विविध कृतींचा माध्यमातून प्रेरणा देणे त्यांना चांगल्या उपक्रमाबद्दल कृतीबद्दल प्रोत्साहन देणे. पर्यावरण शिक्षणातून शिक्षकांनी आपल्या आजूबाजूला असलेले पर्यावरण या पर्यावरणाचे ज्ञान व्हावे त्यांना पर्यावरणातील घटक, पर्यावरणाचे महत्त्व हे समजावे या दृष्टिकोनातून माहिती देणे आवश्यक आहे. पर्यावरणाविषयी शिक्षकाने गटचर्चा व्याख्याने कृती सत्रे जाणीवपूर्वक यात विद्यार्थ्यांना सहभागी करून घ्यावे निसर्गातील काही वैशिष्ट्यपूर्ण वस्तूंचा संचय करून त्याचे प्रदर्शन भरवावे. पर्यावरण तज्ञ व्यक्तींची व्याख्याने आयोजित करावी विद्यार्थ्यांना निसर्गाच्या सहवासात सहली आयोजित कराव्यात. विद्यार्थ्यांना वृक्षारोपण करण्याचे आवाहन करावे स्वतः एक झाड दत्तक घ्यावे

विद्यार्थ्यांनी ते झाड दत्तक घेण्यास प्रवृत्त करावे जेणेकरून विद्यार्थी त्या झाडाची निगा करू शकेल पर्यावरणाबद्दल त्याला आदर वाटेल.

समारोप- शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना बालवयातच पर्यावरण शिक्षणाची माहिती दिली पाहिजे यासाठी शिक्षकांनी जाणीवपूर्वक इतर विषयांशी पर्यावरण विज्ञानाची सांगड घातली पाहिजे पर्यावरणाविषयी असलेले शिक्षण म्हणजे पर्यावरण शिक्षण म्हणून महाराष्ट्र शासनाने माध्यमिक स्तरावर पर्यावरण शिक्षण हा विषय स्वतंत्रपणे शिकवण्याची सोय केली आहे तसेच महाविद्यालयीन स्तरावर देखील पर्यावरण विषय आहे.

खऱ्या अर्थाने पर्यावरण शिक्षणाची सुरुवात स्टॉकहोम बेलग्रेड तिबिलिसी या ठिकाणी झालेल्या जागतिक स्तरावरील पर्यावरण परिषदेने जगभर पर्यावरण शिक्षणाला दिशा दिली. 1980 पासून भारतामध्ये देखील स्वतंत्रपणे पर्यावरण मंत्रालयाची स्थापना झालेली पर्यावरण शिक्षण देताना शिक्षकाकडे स्वतःकडे पर्यावरणाची ज्ञान असावे पर्यावरण शिक्षणामध्ये उपक्रम व प्रात्यक्षिकांवर भर द्यावा. एकविसाव्या शतकांत पर्यावरणाचे जतन संवर्धन होणे आज काळाची गरज आहे.

संदर्भ ग्रंथ -

1. भोसले रमा डोणे उज्वला, ऑगस्ट 2010, शिक्षणातील बदलते विचार प्रवाह, फडके पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर
2. सांगोलकर अरुण, मे 2010, नवीन जागतिक समाजातील शिक्षणाचे विचार प्रवाह, इन्साइट पब्लिकेशन्स, नाशिक

□ □ □

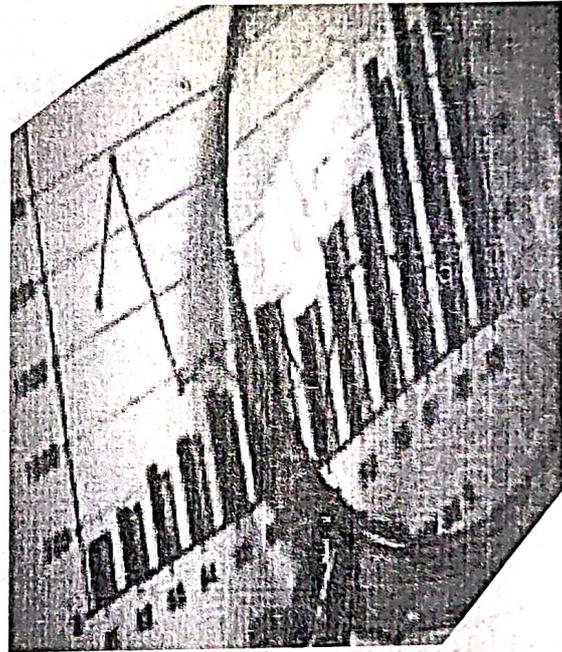

PRINCIPAL
SANE GURUJI VIDYA PRABODHINI
Comprehensive School
Khirgaon

AKSHARA

Multidisciplinary Research Journal
Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
December 2021 Special Issue 03 Vol. VI

संशोधन पद्धतीशास्त्र : नवप्रवाह अनुसंधान पद्धति : अधुनातम आयाम

* मुख्य संपादक *

प्राचार्य डॉ. मनोहर तुकाराम पाटील

एस.एस.व्ही.पी.एस.भाऊसाहेब एन.एस.पाटील आर्ट्स
व एम.एफ.एम.ए.कॉमर्स कॉलेज, धुळे

* संपादक *

प्रा.डॉ.मोहन टी.पावरा

एस.एस.व्ही.पी.एस.भाऊसाहेब एन.एस.पाटील आर्ट्स
व एम.एफ.एम.ए.कॉमर्स कॉलेज, धुळे

प्रा.डॉ.अभयकुमार आर.खैरनार

एस.एस.व्ही.पी.एस.भाऊसाहेब एन.एस.पाटील आर्ट्स
व एम.एफ.एम.ए.कॉमर्स कॉलेज, धुळे

Editorial Board

:- Chief & Executive Editor:-

Dr. Girish Shalik Koli

Dongar Kathora

Tal.Yawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India Pin Code: 425301

Mobile No: 0942168261 Email: koligirish@gmail.com

:-Co-Editors :-

- ❖ **Dr. Sirojiddin Nurmatov**, Associate Professor, Tashkent Institute Of Oriental Studies, Tashkent
City, Republic Of Uzbekistan
- ❖ **Dr. Vivek Mani Tripathi**, Assistant Professor, Faculty of Afro – Asian Languages and Cultures, Guangdong University of Foreign Studies, Guangzhou, Guangdong, China
- ❖ **Dr. Maxim Demchenko** Associate Professor Moscow State Linguistic University, Institute Of International Relationships, Moscow, Russia
- ❖ **Dr. Chantharangsri Phrakhrusangkharak Yanakorn**, Assistance Professor Songkhla, Thailand
- ❖ **Dr. Mohammed Abdraboo Ahmed Hasan**, Assistance Professor (English)
The Republic of Yemen University of Abyan General manager of Educational affairs in University of Abyan, Yemen.
- ❖ **Dr. Vijay Eknath Sonje**, Assistant Professor (Hindi) D. N. College, Faizpur [M. S.]
- ❖ **Mr. Nilesh Samadhan Guruchal**, Assistant Professor (English) Smt. P. K. Kotecha Mahila Mahavidyalaya, Bhusawal, Dist. Jalgaon [M. S.] India.
- ❖ **Dr. Shaikh Aafaq Anjum**, Assistant Professor (Urdu) Nutan Maratha College, Jalgaon. [M. S.]
- ❖ **Mr. Dipak Santosh Pawar**, Assistant Professor (Marathi) Dr. A.G.D. Bendale Mahila Mahavidyalaya, Jalgaon [M. S.] India.

AMRJ

Scientific Journal of Impact
Factor (SJIF)

TOGETHER WE REACH THE GOAL

International Impact Factor
Services

International Society for Research Activity (ISRA)
Journal-Impact-Factor (JIF)

Digital Article Identifier
Database System
A Member of CrossRef

AMRJ Disclaimer:

For the purity and authenticity of any statement or view expressed in any article. The concerned writers (of that article) will be held responsible. At any cost member of Akshara's editorial Board will not be responsible for any consequences arising from the exercise of Information contained in it.

Index

Sr.No	Title of the Paper & Author's Name	Pg.No
1	राज्यशास्त्रातील मापनतंत्रे- डॉ. मनिषा अनिल कचवे	05
2	संशोधन क्षेत्रातील वांशिक संशोधन पद्धतीची मनोवैज्ञानिक उपयोगिता आणि वाढते महत्व -डॉ. विनोद विश्वासराव पाटील	09
3	कोविड-१९ चा शिक्षण क्षेत्रावर झालेला परिणाम- प्रा. डॉ. ज्योती एल. अधाने	14
4	शैक्षणिक संशोधन क्षेत्रातील व्यक्ती अभ्यास पद्धतीची उपयुक्तता आणि व्यापकता -डॉ. परशुराम भगिरथ वाघेरे	17
5	गुणात्मक संशोधनाची विश्वसनियता व वस्तुनिष्ठता विषयक विविध विचारधारा -डॉ. हेमंत दगा चित्ते	23
6	1990 नंतरचे बदलते ग्रामवास्तव व ग्राममराठी साहित्य संशोधन- डॉ. दीपक लोटन सूर्यवंशी	28
7	संशोधन पद्धती - आशय विश्लेषण- डॉ. प्रतिभा दीपक सूर्यवंशी	32
8	गुणात्मक संशोधनाचे शिक्षण क्षेत्रातील उपयोगितेचे विविध दृष्टीकोन- -विजयकुमार राजाराम देसले / डॉ. शैला चव्हाण	35
9	शैक्षणिक संशोधनात संगणक व इंटरनेटच्या उपयोगाचे विविधांगी दृष्टीकोन - डॉ. सज्जन थूल / श्रीमती मनिषा गुलाबराव पाटील	40
10	खानदेशी शेतकऱ्यांची सद्यस्थिती आणि अशोक कोळी यांची कथा -प्रा. निलेश एकनाथ पाटील	45
11	संशोधन अभ्यासासाठी आशय विश्लेषण पद्धतीच्या प्रभावी उपयोगिता विषयक विविध दृष्टिकोन - श्रीमती विजया रघुनाथ जाधव / डॉ. सुचेता संकपाळ	52
12	समाजशास्त्रातील संशोधन पद्धती- श्री. दीपक भिला चौधरी	58
13	प्रतिभावान मुलांच्या सर्वांगीण विकासात शिक्षणाची विविधांगी भूमिका : एक संशोधन अभ्यास - मयूर राजू चौधरी	64
14	कृती संशोधनाचा अर्थ व संकल्पना -प्रा. डॉ. भैर्या डी. पाटील	69
15	वरिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या संशोधन साक्षरतेचा अभ्यास -डॉ. दीपक प्रभाकर बाविस्कर	73
16	हिन्दी काव्य में शोध की संभावनाए -डॉ. ममता पंड्या	77
17	शिक्षाक्षेत्र में अनुसंधान प्रक्रिया की प्रभावात्मकता एवं परिचालन - प्रा. आर. के. जाधव	
18	अनुसंधान क्षेत्रो की व्यापकता एवं तथ्यात्मक अभिव्यक्ती के नए दृष्टिकोण - प्रा. डॉ. अशफाक इब्राहिम सिकलगर	80
19	शिक्षा क्षेत्र में गुणात्मक अनुसंधान के तथ्य संग्रह की विधियाँ - प्रा. डॉ. अभयकुमार रमेश खैरनार	85
20	शैक्षणिक अनुसंधान में आईसीटी का संचालनात्मक दृष्टिकोण -प्रा. डॉ. प्रमोद गोकुळ पाटील	89
21	सामाजिक अनुसंधान: उपयोगिता के वैज्ञानिक दृष्टिकोन -डॉ. एस. व्ही. शेलार	97

डॉ. प्रतिभा दीपक सूर्यवंशी

साने गुरुजी विद्या प्रबोधिनी सर्वसमावेशक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय खिरोदा

मोबाईल नंबर-9405444356 ई-मेल-suryawanshipd11@gmail.com

प्रास्ताविक- आजचे युग विज्ञान युग आहे विज्ञानाच्या प्रगतीचा आणि क्षणाक्षणाला होता हे विज्ञान आपल्या जीवनाशी एकरूप झालेले आहे विज्ञान आणि आपल्या कक्षा विस्तृत केले असून मानवाला अनेक सुखसोयी पुरवलेले आहेत विज्ञानाची प्रगती म्हणजे विज्ञान संशोधकाचे प्रकरण निष्ठा आणि प्रयत्न हे ज्ञानाचे क्षेत्र विस्तृत होण्याकरिता समस्येचे आकलन व निराकरण करण्याकरिता आणि एकंदर मानवी जीवन समृद्ध प्रगतीशील होण्याकरिता संशोधन हे महत्त्वाचे साधन आहे. ज्ञान मिळवण्यासाठी वैज्ञानिक पद्धतीचा वापर करण्याच्या प्रक्रियेला संशोधन म्हणतात. संशोधन ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. थोडक्यात संशोधन म्हणजे नवीन ज्ञान शोधणे किंवा अस्तित्वात असलेल्या ज्ञानाचा किंवा सिद्धांताचा पडताळा करणे व संशोधनाला गती देण्यासाठी संशोधक वेगवेगळ्या संशोधन पद्धतीचा अवलंब करित असतो.

संशोधन हा शब्द Research या इंग्रजी शब्दासाठी वापरला जातो. Research हा शब्द Re आणि search या दोन शब्दापासून बनलेला आहे Re म्हणजे पुनर आणि search म्हणजे शोधणे यावरून Research म्हणजे पुन्हा पुन्हा शोध घेणे किंवा शोधाची पुनरावृत्ती असा आहे.

माहित नसलेल्या गोष्टींबद्दल जाणून घेणे आणि एकाच गोष्टीचा विविधांगी विचार करून प्रत्येक वेळी नव्या रूपात मांडणी करणे म्हणजे संशोधन होईल. अर्थात प्रत्येक वेळेस व्यवस्थित प्रक्रिया पार पाडावी लागते म्हणजे संशोधन ही समस्या निराकरणाची सुव्यवस्थित प्रक्रिया आहे.

सामाजिक संशोधनात असे विश्लेषणाच्या विकासाला पत्रकार आपला सदैव प्रेरणा मिळाली 1926 मध्ये सर्वप्रथम मी निकम सामाजिक संशोधनात असे विश्लेषणाच्या विकासाला पत्रकार आपला सदैव प्रेरणा मिळाली 1926 मध्ये सर्वप्रथम मे ल्को म विल्ली यांनी असे विशेषणाचा उपयोग आपल्या वृत्तपत्राच्या अध्ययनाच्या माध्यमातून केलेला आहे. हेरोल्ड लॉस वेलयांनी 1937 असे विशेषणाचा उपयोग केला. त्यामुळे सामाजिक संशोधनातील एक तंत्र म्हणून असे विश्लेषण विशेष महत्त्व प्राप्त झालेले आहे.

आशय विश्लेषणाचा अर्थ- आशय विश्लेषणाच्या तंत्राच्या काही शास्त्रज्ञांनी व्याख्या केलेल्या आहेत व्याख्या पुढीलप्रमाणे- Bernard Berelson- content analysis is a research technique for the objective, systematic and quantitative description of the manifest content of communication.

आशयाचे क्रमबद्ध वस्तुनिष्ठ परिणामात्मक वर्णन करण्याचा प्रयत्न आशय विश्लेषण तंत्राद्वारे केला जातो. समाजशास्त्रीय संशोधनात आशय विश्लेषण हे एक नवीन अभ्यास तंत्र आहे. या तंत्राद्वारे गुणात्मकता, वस्तुनिष्ठता यांचे रूपांतर करता येते व या तंत्राद्वारे निष्कर्ष काढले जातात. उदाहरण- एखाद्या वर्तमानपत्रात राजकीय वार्ता, अपराध, विज्ञान वार्ता, क्रीडा वार्ता व साहित्यविषयक मजकूर यांच्या भिन्नभिन्न श्रेणी तयार करून त्यातील विविध पदार्थांची विश्लेषण करतात आणि त्यावरून ते वर्तमानपत्र सरकारविरुद्ध आहे की सरकार अनुकूल आहे. वार्ता प्रधान आहे की अपघात प्रधान आहे किंवा क्रीडा प्रधान आहे याचा निष्कर्ष काढला जातो. अशाच प्रकारे साप्ताहिके, पाक्षिके, मासिके, कादंबरी, अभ्यासक्रम, रेडिओ कार्यक्रम, नाटक यांचे विश्लेषण केले जाते.

आशय विश्लेषणाचे घटक-

1. शब्द-- आशय विश्लेषणात घटक म्हणून शब्दांचा समावेश होतो आशय विश्लेषण करताना एखादी भाषण व्याख्यान लेख किंवा अन्य लिखित तथा मौखिक सामग्रीत काही विशेष शब्दांचे कितीदा पुनरावृत्ती झाली आहे याची संशोधकाला नोंद घ्यावी लागते आणि त्यावरून निष्कर्ष काढावे लागतात.

2. वाक्य व परिच्छेद- वाक्य व परिच्छेद हे सुद्धा असे विश्लेषणाचे घटक असतात वाक्य तथा परिषदेचा निश्चित असा काही अर्थबोध होत असतो विचारांचे प्रस्तुतीकरण या पथकात होत असल्यामुळे असे विश्लेषणात त्यांचा अभ्यास केला जात असतो.
3. पात्रे- एखादे नाटक कादंबरी कथा चित्रपट कथा एकांकिका यासारख्या भावना या प्रकारात अनेक पात्रांचा समावेश झालेला असतो मात्र त्याशिवाय कुठलीही साहित्यकृती आकाराला येत नसते पातळीचे शुद्ध वाक्य प्रस्तुत केलेले असतात ते अत्यंत महत्त्वाचे असतात पात्रांची वैशिष्ट्ये त्यांच्या वाट्याला आलेल्या भूमिकेवर अवलंबून असते.
4. भाग वा अंश- आशय विश्लेषण तंत्रात एखाद्या पुस्तकातील वा मासिकातील तद्वतच वर्तमानपत्रातील एखादा भाग अंश आशय विशेषणाचा घटक समजला जातो या घटकांचा अभ्यास आशय विश्लेषणात केला जातो.
5. स्थान व कालावधी- छान म्हणजेच जागा समाज जीवनात अनेक विधी विषय असतात त्या विषयांना वर्तमानपत्रे सामाहिके मासिके इत्यादी किती आणि कशा प्रकारची जागा मिळते याची नोंद असे विश्लेषण तंत्राच्या सहाय्याने घेतली जात असते तद्वतच रेडिओ दूरदर्शन नाटक इत्यादी प्रकारात कोणत्या कार्यक्रमाला साठी कोणता कसा आणि किती वेळ दिला जातो याचा सुद्धा अभ्यास असे विश्लेषणात केला जात असतो.
- आशय विश्लेषणाच्या पायऱ्या-
 1. तथ्य निवड- असे विश्लेषणात तंत्रात शिवाय संशोधनाचे निष्कर्ष काढणे अशक्य बाब असते अचूक निष्कर्ष साठी तर ते गोळा करावे लागतात परंतु यासाठी योग्य त्या तंत्राची निवड करणे आवश्यक असते असे विश्लेषणाचे कार्य सुरू होण्याआधीच अभ्यास विषयाशी निगडित असलेला त्यांची निवड करणे अत्यावश्यक असते.
 2. घटक निवड- संकलित विश्लेषणात सामग्रीच्या अध्ययन केल्यानंतर घटकांची निवड करावी लागते अशी विशेषण समाविष्ट होणाऱ्या घटकात शुद्ध वाक्य पात्र स्थान वेळ परिषद वा भाग यासारख्या बाबींचा समावेश झालेला असतो तेव्हा आशय विश्लेषण प्रक्रियेत पूर्तता करण्यासाठी कोणत्याही परिस्थितीत घटक कथा एकांकी निवड करावी लागते.
 3. श्रेणी निवड- आशय विश्लेषण सामग्री तील घटक निवड केल्यानंतर त्यांनी निवडलेल्या घटकांची श्रेणी तथा वर्गवारी तयार करावे श्रेणीत प्रमुख मद्य वा साहाय्यक स्वरूपात घटकाची वर्गवारी करावी लागते असे केल्याने सामग्री यातील प्रत्येक घटकाला त्यांच्या लायकीप्रमाणे न्याय मिळत असतो.
 4. श्रेणी परीक्षण- विविध घटकांचे वर्गवारी करणे म्हणजे म्हणजेच अशक्य विश्लेषण असा या तंत्राचा अर्थ नसतो तयार केलेल्या श्रेणी या शास्त्रीय दृष्टीने योग्य आहेत की अयोग्य तथा या विश्वसनीय आहेत की नाही याचे परीक्षण करणे आवश्यक असते.
 5. अनुरूपता- अध्ययनात समान पद्धतीचे आवश्यकता असते असे विशेष नाते या बाबींचा विचार करावा लागतो म्हणजेच समान पद्धतीचे अनुरूपता साधले जाते की नाही याची काळजी घ्यावी लागते म्हणजे अभ्यास पद्धती ही अभ्यास पद्धती ला अनुरूपता असावी लागते हे जर नसेल तर दे मला कस काही अर्थ राहणार नाही.
 6. अभ्यासाची रूपरेषा- अभ्यास पद्धती निश्चित केल्यानंतर संशोधनाची योग्य तऱ्हेने वाटचाल सुरू होत असते म्हणून असे विशेषणाचा अभ्यासाची रूपरेषा निश्चित करावे लागते अभ्यास पद्धती निश्चित झाल्यानंतर कोण कोणत्या विषयावर व कसे आणि कोणत्या पद्धतीने लक्ष केंद्रित करावे समजून घेतल्यानंतर अध्ययनातील रूपरेषा निश्चित करणे आवश्यक असते.
 7. घटक मापन- आशय विशेषण तंत्रात घटक मागण्याला सुद्धा अत्यंत महत्त्वाचे घटकांचे मापन केल्याशिवाय त्यांचे वर्गीकरण निष्कर्ष याला काही अर्थ नसतो म्हणजे वरील सगळ्या चरणा नंतरच घटक मापनाची प्रक्रिया सुरू होत असते.
 8. निर्वचन- आशय विश्लेषण तंत्रात संकलित केलेल्या माहिती यांचे निरूपण तथा निर्वचन करणे आवश्यक असते घटक मापनाचे प्रक्रिया संपल्यानंतर नियोजनाची प्रक्रिया सुरू होत असते निर्वचन आदी घटकांचे मापन केल्यानंतर या सर्व घटकांचे विश्लेषणात्मक पद्धतीने निरूपण करावे लागते तर त्यांचे वर्गीकरण आणि सारणीयन झाल्यानंतर या सर्वांच्या सहीने समान आणि असमान स्वरूपाचे स्पष्ट होत असतात.

9. अहवाल -आशय विश्लेषणातील शेवटची पायरी तथा प्रक्रिया म्हणजे अहवाल अहवालात संपूर्ण ध्यानाचा समावेश केला जातो अभ्यासाची क्रमबद्ध म्हणजे अहवाल असे अहवालाची स्वरूप असते वैज्ञानिक विवरण करण्याचे आणि निष्कर्ष काढण्यासाठी अहवालाचा उपयोग होत असतो.

आशय विश्लेषणाचे महत्त्व-

गुणात्मक अध्ययन- आशय विश्लेषण तंत्राच्या साहाय्याने गुणात्मक विषयाचे परिमाणात्मक अध्ययन होत असते भाषा लेख कादंबऱ्या संपादकिय हे सर्व गुणात्मक विषय आहेत परंतु असे विश्लेषण तंत्रात गुणात्मक विषयाचे स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये यांची परिमाणात्मक व्याख्या सारणी आलेत इत्यादी माध्यमातून स्पष्टीकरण केले जाते.

2. दळणवळण साधनाचे स्वरूप स्पष्ट करणे- दळणवळणाच्या विविध साधनांचे स्वरूप स्पष्ट करण्यामध्ये असे विश्लेषणाचे मोठे योगदान आहे पुस्तक भाषण वृत्तपत्रे रेडिओ कार्यक्रम ही सारी दळणवळणाची साधनांचा सामाजिक जीवनावर प्रभाव पडतो परंतु त्यांचे स्वरूप आणि प्रभाव हे दोन्ही अमूर्त असल्यामुळे त्यांच्या संबंधीचे योग्य ज्ञान प्राप्त होत नाही असे विश्लेषण तंत्राद्वारे दळणवळणाच्या साधनांची सुरु स्पष्ट केले जाते.

3. दळणवळणाच्या आधारे तुलनात्मक अध्ययन- असे विश्लेषण तंत्राच्या साहाय्याने दळणवळणाच्या आंतरराष्ट्रीय आजारांचे तुलनात्मक अध्ययन केले जाते प्रत्येक देशातील दळणवळणाच्या साधनांचा असे एक सारखाच नसतो परंतु त्यांचा विस्तार आंतरराष्ट्रीय स्तरपर्यंत असू शकतो. त्यामुळे त्यांचा प्रभाव इतर देशांवर पडण्याची शक्यता असते.

4. लोकमत जाणून घेणे- असे विश्लेषण तंत्राद्वारे लोकमत जाणून घेण्यास मदत होते वृत्तपत्रांच्या संपादकांना लोकांनी पाठविलेल्या पत्रांचे आशय विश्लेषण आवरून लोकमताचा स्कूल असे विश्लेषण तंत्र द्वारे लोकमत जाणून घेण्यास मदत होते वृत्तपत्रांच्या संपादकांना लोकांनी पाठविलेल्या पत्रांचे आशय विश्लेषण आवरून लोकमताचा कल स्पष्ट होतो.

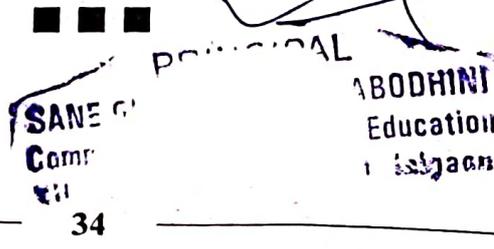
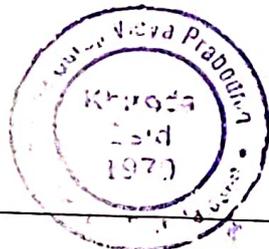
5. व्यक्तिमत्त्वाच्या अध्ययनासाठी मदत- आशय विश्लेषण आणि द्वारे एका व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाचे अध्ययन करणे शक्य होते भाषणे लेख पुस्तके इत्यादींचे आशय विश्लेषण करून त्या व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वामध्ये अंतर्भूत विचार आदर्श मूल्य मनोवृत्ती संप्रेषण इत्यादींचे अध्ययन करणे शक्य होते.

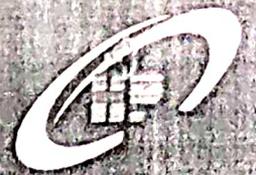
6. समूहाचा मानसिक कल स्पष्ट करणे- आशय विश्लेषण हा द्वारे समूह किंवा समूहाचा मानसशास्त्रीय कल स्पष्ट करणे शक्य होते वृत्तपत्रे आणि पत्रिकांमध्ये तसेच रेडिओ कार्यक्रम जाहिराती इत्यादी विषयांच्या यशाचे विश्लेषण करून एका समाजाचा मानसिक कल कोणत्या दिशेने आहे हे स्पष्ट केले जाते.

समारोप- आशय विश्लेषण या पद्धतीद्वारे समाजातील विविध विचारांची बांधिलकी असलेले वर्तमानपत्रे मासिके साप्ताहिके पुस्तके विविध साहित्य क्षेत्रातील विषय राजकीय सामाजिक शैक्षणिक धार्मिक यासारख्या विषयांवर विविध अंगाने लेखन केले जाते व आशय विश्लेषणाच्या पद्धती द्वारे संशोधन केले जाते. या संशोधन पद्धती द्वारे गोळा केलेल्या माहितीचे विशिष्ट गुणधर्मानुसार विभाजन करावे लागते या प्रक्रियेला आशय विश्लेषण असे म्हटले जाते या तंत्राद्वारे गुणात्मक तथ्यांचे सांख्यिकीय व वस्तुनिष्ठ तथ्यांत रूपांतर करता येते.

संदर्भसूची

1. आगलावे प्रदीप(2000). संशोधन पद्धती शास्त्र व तंत्रे नागपूर विद्या प्रकाशन
2. पाटील वा.भा. (2010). संशोधन पद्धती जळगाव प्रशांत पब्लिकेशन.
3. पंडित, बन्सी बिहारी, (2005). शिक्षणातील संशोधन संख्यात्मक आणि गुणात्मक, पुणे: नित्य नूतन प्रकाशन
4. भिंताडे वी. रा. (2010). शैक्षणिक संशोधन पद्धती पुणे नित्यनूतन प्रकाशन.

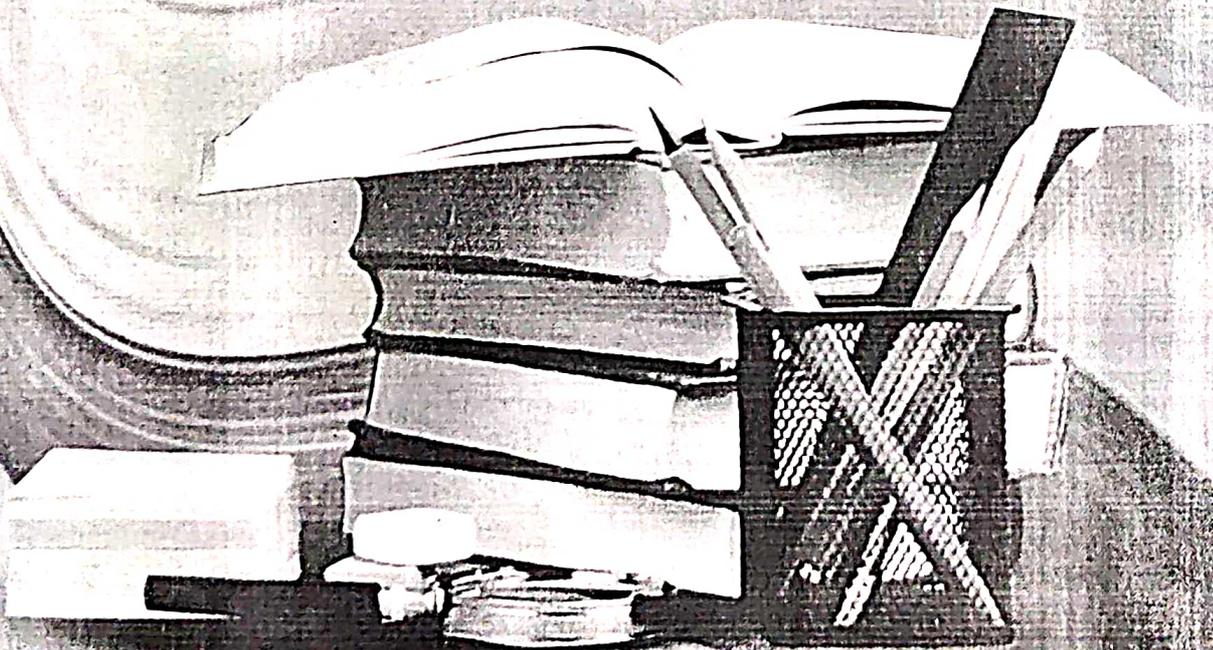

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319-0318

Vidyawarta®

Issue-36, Vol-17 Oct to Dec 2020

Peer Reviewed International Referred Research Journal

Editor

Dr. Bapu G. Gholap

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Oct. To Dec. 2020
Issue 36, Vol-17

Date of Publication
01 Nov. 2020

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

idyawartaTM International Multilingual Research Journal

Date of Publication
01 Nov. 2020

Vidyawarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

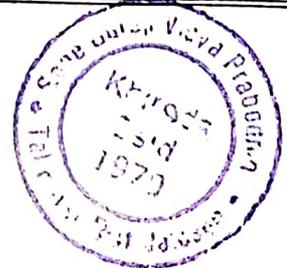
The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any liability regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary. Editors and publishers have the right to convert all texts published in Vidyavarta (e.g. CD / DVD / Video / Audio / Edited book / Abstract Etc. and other formats).

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

<http://www.printingarea.blogspot.com>

विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 7.041(IJIF)

Editorial Board & review Committee

- **Chief Editor**
Dr Gholap Babu Ganpat
Parli_Vajinath, Dist. Beed Pin-431515 (Maharashtra)
9850203295, 7588057695
vidyawarta@gmail.com
- **M.Saleem**
saieen Ghulam street
Fatehgarh Sialkot city
Pakistan. Phone Nr. 0092 3007134022
saleem.1938@hotmail.com
- **Dr.Momin Mujtaba**
Faculty Member, Dept. of Business Admin.
Prince Salman Bin AbdulAziz University
Ministry of Higher Education, Kingdom of Saudi
Arabia, Tel No.: +966-17862370 Extn: 1122
- **N.Nagendrakumar**
115/478, Campus road,
Konesapuri, Nilaveli (Postal code-31010),
Trincomalee, Sri Lanka
nagendrakumarn@esn.ac.lk
- **Dr. Vikas Sudam Padalkar**
vikaspadalkar@gmail.com
Cell. +91 98908 13228 (India),
+ 81 90969 83228 (Japan)
- **Dr. Wankhede Umakant**
Navgan College, Parli -v Dist. Beed
Pin 431126 Maharashtra
Mobi.9421336952
umakantwankhede@rediffmail.com
- **Dr. Basantani Vinita**
B-2/8, Sukhwani Paradise,
Behind Hotel Ganesh, Pimpri,
Pune-17 Cell: 09405429484,
- **Dr. Bharat Upadhya**
Post.Warnanagar, Tq.Panhala,
Dist.Kolhapur-4316113
Mobi.7588266926
- **Jubraj Khamari**
AT/PO - Sarkanda, P.S./Bhock - Sohela
Via/Dist. - Bargarh, Pin - 768028 (Orissa)
Mob. No. - 09827983437
jubrajkhamari@gmail.com
- **Krupa Sophia Livingston**
289/55, Vasanthapuram,
ICMC, Chinna Thirupathy Post,
Salem- 636008 +919655554464
davidswbts@gmail.com
- **Dr. Wagh Anand**
Dept. Of Lifelong Learning and Extension
Dr B A M U Aurangabad pin 431004
Mobi. 9545778985
wagh.anand915@gmail.com
- **Dr. Ambhore Shankar**
Jalna, Maharashtra
shankar296@gmail.com
Mobi.9422215556
- **Dr. Ashish Kumar**
A-2/157, Sector-3, Rohini, Delhi -110085
Ph.no: 09811055359
- **Prof. Surwade Yogesh**
Dept. Of Library, Dr B A M U Aurangabad , Pin 431004
Cell No: +919860768499
yogeshps85@gmail.com
- **Dr. Deepak Vishwasrao Patil,**
At.Post.Saundhane, Near
Kalavishwa Computer, Tq.Dist.Dhule-424002.
Mobi. 9923811609
patildipak22583@gmail.com
- **Dr. Vidhya.M.Patwari**
Vanshree Nagar, Behind Hotel
Dawat, Mantha Road, Jalna-431203
Mobi.9422479302
patwarivm@rediffmail.com
- **Dr. Varma Anju**
Assistant Professor, Dept. of Education,
Sikkim University 6th Mile, Samdur Tadong-737102
GANGTOK - Sikkim, (M.8001605914)
anjuverma2009@rediffmail.com
- **Dr. Pramod Bhagwan Padwal**
Associate Professor, Department of Marathi
Banaras Hindu University,
Varanasi-221005.(Uttar Pradesh)
Mobi. 9450533466
pbpadwal@gmail.com

- Dr. Nilendra Lokhande
Head-Department of Commerce,
S.N.D.T. College of Arts & S.C.B.College of Comm. &
Sci., S. N. D. T. Women's University,
Mumbai-20. Mobile: 98 21 230 230
Email: lokhandend@gmail.com
- Dr. Bhairulal Yadav
Assistant Professor,
Department of Geography
Visva-Bharati University, Santiniketan,
West Bengal 731 235, Mob. +91 8670027217
blal.yadav@gmail.com
- Dr. Madan Mohan Joshi
Asst. Professor of History, School of Social Sciences
Uttarakhand Open University, Haldwani (Uk)
Cell nos. 09690676632, 09412924858
mmjoshi@uou.ac.in
- Dr. Seema Sharma (Tiwari)
Assistant Professor-Political Science,
Govt. M.L.B. Girls P.G. College, Kila Bhavan, Indore-66
Mob: 9425904160
seemasharmam4@gmail.com
- Dr. N.D. Choudhari
Dept. of Marathi
Anandrao Dhonde Alias Babaji College,
Kada, Tal-Ashti, Dist- Beed (India) Mobi. 7350474989
ndbchoudhari@gmail.com
- Dr. Yallawad Rajkumar
Lt. Laxmibai Deshmukh Mahila College,
Parli v. Dist. Beed, Pin. 431515,
Mobi. 9881294195
- Dr. Awasthi Sudarshan
Navgan college, Parli Vaijnath
Dist. Beed Pin. 431515, Mobi. 9960127866
sudarshanawasthi@gmail.com
- Dr. Ravindranath Kewat
Teacher Colony, Bamni- Bllarpur, TQ. Ballarpur
Dist. Chandrapur Pin 442701, Mobi- 9421715172
kwmbballarpur@rediffmail.com
- DR.PIYUSH PANDDEY
371 H POCKET II, MAYUR VIHAR PHASE I
NEW DELHI 110091, Mobi: 9871415353
opiyushpandey@gmail.com
- Dr. Vishal purohit
111, dwarkadhish colony near airport road,
Indore (MP)
Pin 452005 Mobile- 9303225368
Email- vishal21234@gmail.com

- Dr. M.SURESH BABU,
Librarian,
C.M.R. College of Engineering & Technology
(Autonomous). Kandlakoya, Medchal Road,
Hyderabad - 501 401
Mobile : 9492759646
drsureshsvu@gmail.com
- Dr. DEEPAK NEMA
S/O Dr. B.D. Nema, Near Prem Nagar Power House,
Satna-485001, Contact No. 8989469156,
Email: dnema14@gmail.com
- Dr. Neeraj Kumar Shukla
HEAD, Department of B.Ed. Government
Post Graduate College Kashipur, Udham
Singh Nagar, Uttarakhand, India 244713
9450223977
nshuklan@gmail.com
- Sunil S Trivedi
Rameshwar Park, B/h Navarang Society,
Mogri-388345 Ta & Di: Anand
Mob: 9727290344, 8866465904
trivediss@ymail.com
- Dr. Anil Kumar Singh
H.O.D. Library & Information Science
Nandini Nagar P.G. College
Nawabganj, Gonda
Email-singh.anil224001@gmail.com
Mob-09793054919
- Dr. Preeti Sarada,
Flat No.505 Amrapali Arcade, Street
No.10, Himayat Nagar, Hyderabad.-500029,
Telangana . Mob.08374378080
pribhala@gmail.com
- Ramakant Ambadas Choudhari
Plot No. 43 B / Vidyavihar Colony Part -01,
SHIRPUR, DIST- DHULE (MH) 425405
Mobi – 7588736283
rac2722@gmail.com
- Dr. Dinesh Kumar Charan
Associate Professor and HOD-History Dept.,
Govt. Lohia College Churu (Rajasthan) India
Pin- 331001
Mob. No.-9414305804

INDEX

- 01) Public Health Scenario and Challenges for Old Age Depressed People in India
Bandana Kumari, Darbhanga ||13
- 02) Population growth and family planning in India
Binod Choudhary, Bodh Gaya ||20
- 03) A case study of Natural Vegetation and Distribution in Marathwada Region
Dr. Ghuge S. P., Dist Beed ||22
- 04) EMPIRE WRITES BACK Analyzing Wide Sargasso Sea as a Counter Discourse...
Gurwinder Kaur, Ropar ||25
- 05) CONTRIBUTION OF WOMEN PLAYBACK SINGERS IN THE FIELD OF FILM ...
JASPREET KAUR JASSAL, CHANDIGARH ||33
- 06) GAMES OVER AN IDEAL OF A TOPOLOGICAL SPACE
Dr. Mithilesh Kumar, East Singhbhum ||37
- 07) Women Empowerment and Development
T. RANJEETA DEVI ||41
- 08) Importance of Gita in Modern Management
Dr. Sachin Kumar ||49
- 09) A Geographical Analysis of Agricultural Land use Planning And ...
Sangam Kumar Sugam, Dist.- Saharsa(BIHAR) ||53
- 10) CRIME AGAINST SCHEDULED CASTES: A STATISTICAL ANALYSIS IN INDIA
Dr. Ashok Pandurang Walekar, Nanded ||55
- 11) शालेय शिक्षकांच्या समस्या आणि उपाय
श्री. वाळासाहेब रघुनाथ चव्हाण, जिल्हा-पालघर ||58
- 12) प्रारंभिक शालेय शिक्षकांचा सामाजिक परिपक्वतेचा अभ्यास
डॉ.साहेबराव त्र्यंबकराव भुवन & सौ.कविता दिनेश चव्हाण, अकोला ||64

प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची सामाजिक परिपक्वतेचा अभ्यास

डॉ.साहेबराव त्र्यंबकराव भुवन
मार्गदर्शक,

एस.जी.व्ही.पी. सर्वसमावेशक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
खिरोदा ता. रावेर

सौ.कविता दिनेश चव्हाण
संशोधक,

आंध्रप्रदेशाच्या, जिल्हा शैक्षणिक सातत्यपूर्ण व्यावसायिक विकास
संस्था, अकोला

प्रस्तावना -

शिक्षण हे परिवर्तनाचे प्रभावी माध्यम माधले गेले आहे. शिक्षणामुळे समाजात शांतीयुक्त क्रांती निर्माण होते. आजच्या प्रचलित शिक्षण पद्धतीत बदल घडला पाहिजे, याविषयी सर्वांचेच एकमत आहे. हे परिवर्तन घडत असताना भारताचा धार्मिक व सांस्कृतिक वारसा, इतिहास, ज्ञान-परंपरा यांच्या बरोबरीनेच आधुनिक जगातील वैज्ञानिक प्रगती आणि भविष्यकाळाची आव्हाने यांचाही समप्रतेने विचार होण्याची आवश्यकता आहे. केवळ एकांगी विज्ञान-शिक्षण देऊन शिक्षणाचे काम संपत नाही व तशा प्रकारच्या शिक्षणामुळे राष्ट्राचे पुनर्निर्माणही होत नाही हे गेल्या काही वर्षांतील शैक्षणिक इतिहासातून आपण शिकलो आहोत. विद्यार्थ्यांला त्याच्या परिसराशी जोडणा-या, जोडून ठेवणा-या, सामाजिक वांधीलकीचे भाव जपणा-या शिक्षणाची गरज आहे.

शिक्षण ही एक आजीवन चालणारी प्रक्रिया आहे. ही सर्वसमावेशक संज्ञा आहे. शिक्षणाचे आधुनिक उद्दीष्ट म्हणजे व्यक्तिमत्त्वाचा निरोगी, संतुलित किंवा कर्णमधुर विकास होय. याचा अर्थ नैतिक, सामाजिक, आध्यात्मिक, बौद्धिक, भावनात्मक आणि शारीरिक विकास होय. म्हणजेच सर्वांगीण विकास होय. व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी या सर्व बाबी महत्त्वाच्या आहेत. व्यक्तिमत्त्व हे मोठ्या प्रमाणात सामाजिक वातावरणावर अवलंबून असते. शिक्षण हे

समाजाच्या वाढीस आणि विकासास हातभार लावते. शिक्षणाने व्यक्तीत परिपक्वता येत असते.

एखाद्या राष्ट्राची गुणवत्ता आपल्या नागरिकांच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असते. नागरिकांची गुणवत्ता शिक्षणाच्या गुणवत्तेवर आणि शैक्षणिक शिक्षकांच्या गुणवत्तेवर अवलंबून असते. कोट्यो आयोगाच्या राष्ट्राच्या शैक्षणिक धोरणावरील अहवालानुसार शिक्षकांची महत्त्वपूर्ण भूमिका अधोरेखित केली आहे. सामाजिक चांगले बदल घडवून आणण्याचे काम शिक्षक करीत असतात. त्यासाठी शिक्षक सामाजिकदृष्ट्या परिपक्व असला पाहिजे.

सामाजिक परिपक्वता -

हरलॉक (१९५०) यांच्या मते सामाजिक विकास म्हणजे सामाजिक संबंधांमध्ये परिपक्वता मिळविणे होय. याचा अर्थ समूह माधके, नैतिकता आणि परंपरांची पृष्ठी करण्यासाठी शिकण्याच्या प्रक्रियेचा अर्थ आणि ऐक्य, संवाद आणि सहकार्य या भावनेने प्रभावित होणे. हरलॉक यांथी समूह मानके, नैतिकता, परंपरा, संवाद आणि सहकार्य या भावनेने प्रभावित होण्याला महत्त्व दिले आहे.

राज, एम.(१९९६) यांच्या मते सामाजिक परिपक्वता ही सामाजिक कोशल्य आणि जागरूकता यांचा असा एक स्तर आहे की, जी एखाद्या व्यक्तीने वयोगटाशी संबंधित विशिष्ट निकषांच्या तुलनेत साध्य केली आहे. वैयक्तिक संबंध, वर्तणूक, योग्यता. सामाजिक समस्या सोडविणे आणि निर्णय यांच्या संदर्भात हे एखाद्या व्यक्तीच्या विकास क्षमतेचे मोजमाप आहे. राज, एम. यांनी वैयक्तिक संबंध, वर्तणूक, योग्यता, सामाजिक समस्या सोडविणे आणि निर्णय यावर भर दिला आहे.

वरील सर्व व्याख्यांचा वारकाईने विचार केल्यास राष्ट्राची भावी पिढी घडविणारे शिक्षक जर या वातावरण परिपूर्ण असले तर तो बालकांच्या मनावर वैयक्तिक, सामाजिक व राष्ट्रीय संस्कार अगदी योग्य प्रकारे करून आपले कार्य चांगल्या प्रकारे पूर्ण करू शकतील. शिक्षकांच्या स्वतःच्या सामाजिक परिपक्वतेस या संशोधनातून दिशा मिळेल. त्याच बरोबर त्याचा परिणाम शिक्षकांच्या अभ्यापन शैलीवर होईल. विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर व एकूणच त्यांच्या अध्ययन-अभ्यापन प्रक्रियेवर अनुकूल परिणाम घडेल.

शोध अभ्यासाची गरज व महत्त्व -

१. शिक्षक हा समाजाचा आरसा असतो. राष्ट्राच्या चांगल्या भविष्याचा पाया घालतात. शिक्षकांचा संबंध फक्त विद्यार्थ्यांना शिकवण्यापुरता मर्यादित नाही, तो प्रत्येक घडणावर त्याचे मार्गदर्शन करतो. विद्यार्थ्यांच्या मधत उद्भवणा-या प्रत्येक प्रश्नाचे उत्तर देतात आणि विद्यार्थ्यांना योग्य मार्गदर्शन देतात आणि त्यांना आवुष्यात

पुढे जाण्यासाठी नेहमीच प्रेरित करतात. अशी गुणवत्ता अरणाारी व्यक्ती सामाजिक परिपक्व व्यक्ती म्हणून ओळखली जाते. यारसाठी सामाजिक परिपक्वतेची आवश्यकता आहे.

२. देशाचे उच्चल भविष्य घडविण्यासाठी शिक्षक सामाजिक परिपक्व अरणे महत्वाचे आहे.

३. बालक मुञ्जल्ये आई आणि वडिलांवर अवलंबून असतो. नंतर तो सवंगड्यांशी जुळतो. नंतर तो जसा प्रौढ होत जातो तसा तो परिपक्व होत समाजाशी जुळत जातो. त्यातूनच त्याचे सामाजिकरण होत असते. जसे त्याचे सामाजिकरण होते तसा त्याचा आत्मविश्वास वाढत जातो. सामाजिकदृष्ट्या परिपक्व होतो त्यासाठी सामाजिक परिपक्वतेची आवश्यकता आहे.

४. सामाजिक भावना, सामाजिक आणि मानवी मूल्ये विकसित करण्यासाठी सामाजिक परिपक्वतेची आवश्यकता आहे.

५. सामाजिक परिपक्वता एखाद्या व्यक्तीस संपूर्ण आयुष्य जगण्यास सक्षम करते. सामाजिक परिपक्व व्यक्ति आपल्या भावना, दृष्टिकोन आणि इतरांशी मधुर संबंध ठेवतो. समाजाच्या यशस्वी वाटचालीसाठी त्याचे लोकांमध्ये मिसळणे आवश्यक आहे, जे केवळ सामाजिक परिपक्व असल्यासच शक्य आहे.

संशोधन विधान -

प्रार्थमिक शाळेतील शिक्षकांची सामाजिक परिपक्वतेचा अभ्यास

संशोधन विधानातील संज्ञांच्या कार्यात्मक व्याख्या -

प्रार्थमिक शाळेतील शिक्षक - इयत्ता १ ली ते ८ वी च्या वर्गाला अध्यापन करणारे शिक्षक

सामाजिक परिपक्वता - समाजात समाजाच्या अपेक्षेनुसार केलेले वर्तन, व्यवहार व विचारपुत्रक केलेली कृती.

सामाजिक विकास म्हणजे सामाजिक संबंधांमध्ये परिपक्वता मिळविणे होय. याचा अर्थ समूह मानके, नैतिकता आणि परंपरांची पुष्टी करण्यासाठी शिकण्याच्या प्रक्रियेचा अर्थ व ऐक्य, संवाद आणि सहकार्य या भावनेने प्रभावित होणे. - हलॉक (१९५०)

संशोधन अभ्यासाची उद्दिष्टे -

१. प्रार्थमिक शाळेतील शिक्षकांमधील सामाजिक परिपक्वतेच्या क्षेत्रांचे मापन करणे.

२. प्रार्थमिक शाळेतील शिक्षकांमधील सामाजिक परिपक्वतेच्या स्तराचा अभ्यास करणे.

३. प्रार्थमिक शाळेतील पुरुष व महिला शिक्षकांमधील सामाजिक परिपक्वतेच्या संबंधाचा अभ्यास करणे.

संशोधन अभ्यासाची गृहीतके (Assumption) -

१. प्रार्थमिक शाळेतील शिक्षकांमध्ये सामाजिक परिपक्वता

असते.

२. बयानुसार सामाजिक परिपक्वता वाढत जाते.

३. पुरुष व महिला शिक्षकांमध्ये सामाजिक परिपक्वता

सारखीच असते.

संशोधन अभ्यासाची परिकल्पना (Hypothesis) -

१. प्रार्थमिक शाळेतील पुरुष व महिला शिक्षकांमध्ये सामाजिक परिपक्वतेत कोणताही विशेष फरक नाही.

व्याप्ती व मर्यादा (Scope and Limitations) -

१. प्रस्तुत संशोधन प्रकल्प अकोला जिल्ह्यापुरता मर्यादीत आहे.

२. प्रस्तुत संशोधन प्रकल्प मराठी माध्यमांच्या प्रार्थमिक शाळेतील शिक्षकांपुरता मर्यादीत आहे.

न्यादर्श (Sample) -

प्रस्तुत संशोधन प्रकल्पासाठी यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीचा वापर करून मराठी माध्यमांच्या प्रार्थमिक शाळेतील ८० शिक्षकांची निवड करण्यात आली. त्यात ४० पुरुष व ४० स्त्री शिक्षकांचा समावेश करण्यात आला.

संशोधनाची कार्यपद्धत -

प्रस्तुत संशोधन अभ्यासासाठी संशोधकने अकोला जिल्ह्यातील प्रार्थमिक शाळेच्या ४० पुरुष शिक्षक व ४० स्त्री शिक्षक अशा एकूण ८० शिक्षकांच्या सामाजिक परिपक्वतेचा अभ्यास केला. प्रस्तुत संशोधन प्रकल्पासाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर केला. संशोधन प्रकल्पाचे उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी संशोधकने ग्वालीत प्रमाणित मापकेची निश्चिती केली.

१. नलिनी राव यांची सामाजिक परिपक्वता मापका Nalini Rao. Social Maturity Scale (SMS-RN) हे प्रमाणित साधन वापरले आहेत. यात तीन क्षेत्र आहेत १. वैयक्तिक पर्याप्तता - उपक्षेत्र - कामाबद्दलची अभिमुखता, स्व दिशानिर्देश. ताण घेण्याची क्षमता यावर ३० प्रश्न आहेत. २. परस्परसंबंधीची पर्याप्तता - उपक्षेत्र - संप्रेषण, पूर्वग्रहांपासूनची मुक्तता, सहकार्य यावर ३० प्रश्न आहेत. ३. सामाजिक पर्याप्तता - उपक्षेत्र - सामाजिक बांधिलकी/ जबाबदारी, सामाजिक सहनशिलता/ सहिष्णूता, बदलण्यासाठी खुलेपणा यावर ३० प्रश्न आहेत. असे एकूण ९० प्रश्नांवर सामाजिक परिपक्वतेचे मापन केले आहे.

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिवचन -

अकोला जिल्ह्यातील प्रार्थमिक शाळेच्या ४० पुरुष शिक्षक व ४० स्त्री शिक्षक अशा एकूण ८० शिक्षकांच्या सामाजिक परिपक्वतेचा अभ्यास केला. प्रस्तुत संशोधन प्रकल्पासाठी सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर

केला. संशोधन प्रकल्पाचे उद्दिष्ट्ये साधे करण्यासाठी संशोधकेने नलिनो राव यांची सामाजिक परिपक्वता मापिका ही प्रमाणित मापिका भरून घेण्यात आली. मापिकेतून संकलित केलेल्या माहितीचे खालील प्रमाणे सांख्यिकीय विश्लेषण केले.

उद्दिष्टांशी संबंधित माहितीचे विश्लेषण -

सारणी क्र. १. प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांमधील सामाजिक परिपक्वतेच्या क्षेत्रांचे मापान करणे.

क्र. सं.	वर्ग	सामाजिक पर्याप्तता N	सरासरी Mean	समानता S.D.	परिपक्वतेची संख्या No of Respondents	सामाजिक परिपक्वतेची पातळी Level of social maturity	प्रतिशत प्रतिशत Percentage
01	प्राथमिक शिक्षक	80	87.95	7.7	23	उच्च	28.75
					31	मध्यम	38.75
					26	कमी	32.50
02	मध्यम शाळेतील शिक्षक	80	87.5	7.6	19	उच्च	23.75
					35	मध्यम	43.75
					26	कमी	32.50
03	उच्च शाळेतील शिक्षक	80	83.8	8.4	21	उच्च	26.25
					34	मध्यम	42.50
					25	कमी	31.25

अर्थनिव्वचन -

१. वरील सारणी वरून लक्षात येते की, वैयक्तिक पर्याप्तता या उपक्षेत्रात उच्च सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या २३ असून त्यांची टक्केवारी २८.७५ आहे. मध्यम सामाजिक परिपक्व असणाऱ्या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या ३१ असून त्यांची टक्केवारी ३८.७५ आहे. तर कमी सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या २६ असून त्यांची टक्केवारी ३२.५० आहे.

२. परस्परसंबंधांची पर्याप्तता या उपक्षेत्रात उच्च सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या १९ असून त्यांची टक्केवारी २३.७५ आहे. मध्यम सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या ३५ असून त्यांची टक्केवारी ४३.७५ आहे. तर कमी सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या २६ असून त्यांची टक्केवारी ३२.५० आहे.

३. सामाजिक पर्याप्तता या उपक्षेत्रात उच्च सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या २१ असून त्यांची टक्केवारी २६.२५ आहे. मध्यम सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या ३४ असून त्यांची टक्केवारी ४२.५० आहे. तर कमी सामाजिक परिपक्व असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या २५ असून त्यांची टक्केवारी ३१.२५ आहे.

सारणी क्र. २. प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांमधील सामाजिक

परिपक्वतेच्या स्तराचा अभ्यास करणे.

वर्ग	सं. शिक्षक	सामाजिक परिपक्वतेची पातळी	अ. मूल्य	व्यक्ति	%	सामाजिक परिपक्वतेची पातळी
230-234	01		-2.01 & above	03	3.75	उच्च
235-239	02					
240-244	08		-1.26 to -2.00	07	8.75	उच्च
245-249	10					
250-254	10		-0.51 to +1.25	13	16.25	मध्यम
255-259	11					
260-264	11		-0.30 to +0.50	27	33.75	मध्यम
265-269	03					
270-274	05		-0.51 to -1.25	22	27.50	मध्यम
275-279	05					
280-284	07		-1.26 to -2.00	08	10.00	उच्च
285-289	03					
290-294	00		-2.01 & below	00	00	उच्च
295-299	02					
300-304	02					

i = 05
N = 80
M = 262.06
SD = 16.5

अर्थनिव्वचन -

४. प्राथमिक शाळेतील ३.७५% शिक्षकांकडे प्रतिशत उच्च दर्जाची सामाजिक परिपक्वता आहे.

५. प्राथमिक शाळेतील ८.७५% शिक्षक हे उच्च स्तरीय सामाजिक परिपक्व आहेत.

६. प्राथमिक शाळेतील १६.२५% शिक्षकांकडे सरासरी परिपक्वतेच्या वरची सामाजिक परिपक्वता आहे.

७. प्राथमिक शाळेतील ३३.७५% शिक्षकांकडे सरासरी पातळीची सामाजिक परिपक्वता आहे.

८. प्राथमिक शाळेतील २७.५०% शिक्षकांकडे सरासरी परिपक्वतेच्या खालची सामाजिक परिपक्वता आहे.

९. ०.००% शिक्षकांकडे सामान्य स्तराची सामाजिक परिपक्वता आहे.

सारणी क्र. ३. प्राथमिक शाळेतील पुरुष व महिला शिक्षकांमधील सामाजिक परिपक्वतेच्या संबंधाचा अभ्यास करणे.

क्र. सं.	लिंग Gender	सामाजिक पर्याप्तता N	सरासरी Mean	समानता S.D.	अ. मूल्य t-value	सामाजिक परिपक्वतेची पातळी Significance Level
01	पुरुष	40	266.4	18.81	2.69	Significant
01	महिला	40	256.75	12.00		

अर्थनिव्वचन -

वरील सारणीवरून लक्षात येते की, पुरुष व महिला शिक्षकांची सामाजिक परिपक्वतेच्या टी गुणांक मूल्य हे २.६९ आहे. जे ०.०५ व ०.०१ च्या सारणी मूल्यांपेक्षा जास्त आहे. म्हणून टी गुणांक महत्वपूर्ण आहे. म्हणून प्राथमिक शाळेतील पुरुष व महिला

शिक्षकांमध्ये सामाजिक परिपक्वतेत कोणताही विशेष फरक नाही ही परिक्ल्पना नाकारली जाते.

वरील सारणीवरून लक्षात येते की, पुरुष शिक्षकांचे सरासरी मूल्य हे महिला शिक्षकांच्या सामाजिक परिपक्वता पातळीपेक्षा उच्च असल्याचे दर्शविते.

निष्कर्ष -

१. सामाजिक परिपक्वतेच्या वैयक्तिक पर्याप्तता या उपक्षेत्रात उच्च, मध्यम व कमी सामाजिक परिपक्वता स्तर असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या ही सारखीच आहे.

२. सामाजिक परिपक्वतेच्या परस्परसंबंधीची पर्याप्तता या उपक्षेत्रात मध्यम सामाजिक परिपक्वता स्तर असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या ४३.७५ टक्के आहे.

३. सामाजिक परिपक्वतेच्या सामाजिक पर्याप्तता या उपक्षेत्रात मध्यम सामाजिक परिपक्वता स्तर असणा-या प्राथमिक शाळेतील शिक्षकांची संख्या ४२.५० टक्के आहे.

४. प्राथमिक शाळेतील ६२.५० % शिक्षक सामाजिक परिपक्व आहेत. तर ३७.५० % शिक्षक सामाजिक अपरिपक्व आहेत.

५. प्राथमिक शाळेतील पुरुष शिक्षकांचे सरासरी मूल्य हे महिला शिक्षकांच्या सामाजिक परिपक्वता पातळीपेक्षा उच्च आहे.

संदर्भ -

साळुंगे, केंद्र, पानस्कर, घाटगे (२०१०), सामाजिक परिचय, कोल्हापूर: दूर शिक्षणकेंद्र शिवाजी विद्यापीठ

वामन, राजेंद्र (२०१२) पीएच.डी. संशोधन अहवाल बहिरंगयोग प्रशिक्षणाचा १४ ते १६ वयोगटातील आदिवासी विद्यार्थ्यांची सामाजिक परिपक्वता वृत्ती व सामाजिक समायोजनावर होणा-या परिणामांचा अभ्यास, पुणे विद्यापीठ.

इंग्रजी

Goyal, Preety Social Maturity among Adolescents, International Multidisciplinary e - Journal. Vol-IV, Issue-IX, Sept, २०१५

Jagdish Singh, Study of Adolescents Adjustment in Relation to their Social Maturity, JANUARY-MARCH २०१८, YEAR-३. VOLUME-१

Manju N. D., Social Maturity of B. Ed Student Teachers, International Journal of Inno-

vation and Research in Educational Sciences. Volume ३, Issue १, ISSN (Online): २३४९-५२१९

Pandey, Harish Kumar A Comparative Study of Emotional Intelligence and Social Maturity Among Graduate Students P: ISSN NO.: २३२१-२९०X RNI : UPBIL/२०१३/५५३२७ SHRINKHALA : VOL-II * ISSUE-I*September-२०१४ ७६ E: ISSN NO.: २३४९ - ९८०X

Srivastava, R.P. (२०१८), Manual for Social Maturity scale, Agra, National Psychology Corporation.

Vipinder Nagra, Ms. Maninder Kaur. Social Maturity among Student Teachers, International Journal of Education and Psychological Research (IJEPR) Volume २, Issue १, pp: १०-१६. January २०१३

Bibliography -

<http://mr.vikaspedia.in/health>
International Journal of Applied Research २०१७; ३(३): ४३५-४३८

Shrinkhla Ek Shodhparak Vaicharik Patrika P: ISSN NO.: २३२१-२९०X RNI : UPBIL/२०१३/५५३२७ VOL-५ * ISSUE-१२*August- २०१८ E: ISSN NO.: २३४९-९८०X

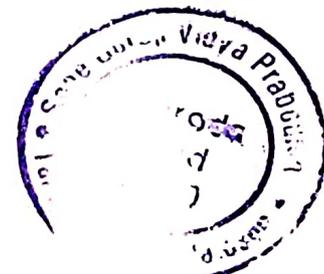
www.educationjournal.org

www.iiste.org

□□□

विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal **Impact Factor 7.041(IJIF)**

PRINCIPAL
SANE GURUJI VIDYA PRABODHINI
Comprehensive College of Education
KINCHODA, Tal. Raver, Dist. Jalgaon

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - X, Issue - III,
July - September - 2021
English / Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "AJANTA".
Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877 Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta6060@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 6.399 (www.sjifactor.com)

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salmau Bin Abdul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB. UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennai 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareilly Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohail Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nizwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

 EDITORIAL BOARD

Dr. Jagdish R. Baheti
H.O.D. S. N. J. B. College of Pharmacy,
Meminagar, A/P. Tal Chandwad, Dist. Nashik.

Dr. Sadique Razaque
Univ. Department of Psychology,
Vinoba Bhave University,
Hazaribagh, Jharkhand.

Prof. Ram Nandan Singh
Dept. of Buddhist Studies University of Jammu.

Dr. Safiqur Rahman
Assistant Professor, Dept. of Geography,
Guwahati College Bamunimaidam, Guwahati,
Assam.

Dr. Ravi S. Dharpawar
HOD Dept. of Political Science,
Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus,
Dist. Chandrapur.

Dr. C. S. Kumbhare
Department of Physical Education
Principal, Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus.

Dr. Nitin B. Kawadkar
HOD Dept. Economics,
Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus,
Dist. Chandrapur

Prof. Ganesh P. Surjuse
HOD Dept. of English,
Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus,
Dist. Chandrapur.

Prof. Mangesh N. Jamdade
HOD Dept. of Library Science,
Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus
Dist. Chandrapur.

Prof. Mahendra N. Kumbhare
HOD Dept. of Sociology,
Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus.
Dist. Chandrapur.

Dr. C. S. Kumbhare
Department of Physical Education
Principal, Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus,
Dist. Chandrapur.

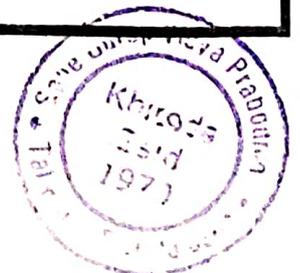
Dr. Madhao D. Kandangire
HOD Dept. of Marathi,
Chintamani Mahavidyalaya, Ghugus,
Dist. Chandrapur.

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	ग्रामीण व शहरी ग्राहकांच्या कुटुंबाची निर्णय घेण्याची प्रक्रिया व खरेदी निर्णयात स्त्रीचे स्थान आणि मुलांसोबत खरेदी करतांनाचा कल Mr. Chandrakant B. Dhumale	१-७
२	कोविड-१९ या महामारिचा भारताच्या कृषी व इतर क्षेत्रावर झालेला परिणाम सुनिल प्रभाकर घुगल	८-१६
३	कोविड-१९ स्थितीमध्ये ऑनलाईन अध्यापन व अध्ययन उपक्रमाचे फायदे व तोटे डॉ. सौ. लक्ष्मी विष्णू भंडारे	१७-२५
४	कोविड-१९ दरम्यान आणि नंतर डिजिटल शिक्षण प्रणालीची भूमिका डॉ. साहेबराव त्र्यंबकराव भुकन सौ. कविता दिनेश चव्हाण	२६-३३
५	कोविड-१९ महामारी चा जागतिक सामाजिक व्यवस्थेवर झालेला परिणाम : एक सामाजिक अभ्यास डॉ. चंद्रशेखर पाटील	३४-३७
६	Impact of COVID- 19 on International Relations Mr. Kunal Santosh Wankhede	३८-५३

४. कोविड-१९ दरम्यान आणि नंतर डिजिटल शिक्षण प्रणालीची भूमिका

डॉ. साहेबराव त्र्यंबकराव भुवन

मार्गदर्शक व प्राचार्य एस.जी.व्ही.पी. सर्वसमावेशक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, खिरोदा, ता. रावेर.

सौ. कविता दिनेश चव्हाण

संशोधक विद्यार्थिनी, कवयित्री बहिणाबाई चौधरी उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगाव.

सारांश

कोविडने जगभरातील शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलला आहे. या काळात सर्व विद्यालये आणि महाविद्यालये बंद ठेवण्यात आली होती. ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना कोरोना संसर्ग होण्यापासून वाचविण्याचा प्रयत्न झाला. सुमारे दीड वर्ष लॉकडाऊन मध्ये गेलेत. परिस्थितीवर नियंत्रण मिळविण्यासाठी प्रयत्न सुरु आहे. अजूनही आपण कोविड बरोबर लढत आहोत. विद्यालये, महाविद्यालयांमध्ये विद्यार्थ्यांची संख्या जास्त असल्याने या आजारावर नियंत्रण येईपर्यंत ती शासन उघडू शकत नाही. या परिस्थितीत, शिक्षण हे डिजिटल प्रणाली पद्धतीकडे वळले आहे. अध्ययन, अध्यापन पद्धतींवर याचा मोठा परिणाम होणार आहे. कोविड १९ मुळे लावण्यात आलेल्या लॉकडाऊन दरम्यान शिक्षणास मदत करण्यासाठी डिजिटल शिक्षण प्रणाली मोठी भूमिका बजावत आहे. विविध देशांमध्ये मोठ्या प्रमाणात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर केल्यामुळे, शिक्षण देण्यासाठी डिजिटल प्लॅटफॉर्मवर नवीन कल्पनांचा उदय होत आहे. हा पेपर कोविड - १९ दरम्यान आणि नंतर डिजिटल शिक्षण प्रणालीची भूमिका काय असणार आहे ? यावर आधारित आहे.

प्रास्ताविक

कोविड - १९ चा प्रभाव सर्वच क्षेत्रांवर पडलेला आहे. त्यास शैक्षणिक क्षेत्रही अपवाद नाही. कोरोनाला रोखण्यासाठी अनेक प्रयत्न केले गेले. उद्योग व्यवसाय बंद करण्यात आले. अनेक देशांनी शिक्षणसंस्थामुद्दा बंद केल्या आहेत. 'युनेस्को'च्या अहवालानुसार एप्रिल २०२० मध्ये १८८ देशांत १५४ कोटी विद्यार्थी घरी बसले आहेत. भारतात १५ लाख शाळा बंद आहेत. त्यामुळे २६ कोटी विद्यार्थी व ८९ लाख शिक्षक घरी बसले आहेत. तर उच्च शिक्षणात ५० हजार शिक्षणसंस्था बंद आहेत व ३.७० कोटी विद्यार्थी आणि १५ लाख महाविद्यालयीन शिक्षक घरी बसले आहेत. एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर विद्यार्थी घरी बसणे ही चिंतेची बाब आहे. कोरोनाची समस्या ही केवळ आरोग्याची समस्या आहे. असे मानले जात आहे. परंतु याचा फटका प्रत्येक क्षेत्राला बसला आहे.

कोविड - १९ च्या साथीच्या रोगाचा प्रादुर्भाव झाल्याने भारतीय शिक्षण उद्योग मोठ्या प्रमाणात विस्कळीत झाला आहे. या साथीच्या काळात ऑनलाइन शिक्षण वेगाने विकसित होत आहे आणि वाढत

आहे. जवळजवळ प्रत्येक विद्यापीठ, महाविद्यालय आणि शाळा यांनी शिक्षण देण्यासाठी व्हर्च्युअल शिकवण्याचे मॉडेल अवलंबले. याव्यतिरिक्त, विद्यार्थ्यांना डिजिटल डिव्हाइसवरील नवीन शिकण्याच्या साधनांशी स्वतःला जुळवून घ्यावे लागले. सुरुवातीला या बदलांमुळे गैरसोय होते. परंतु यामुळे शिक्षणाला नवीन दिशाही मिळाली आहे.

ऑनलाइन लर्निंग प्लॅटफॉर्म

ऑनलाईन लर्निंग प्लॅटफॉर्म कोविड - १९ दरम्यान आणि नंतर हे शिक्षणासाठी वरदान ठरलेली आहेत. कोविड उद्रेक होण्यापूर्वी जगभरात मोठ्या प्रमाणात ऑनलाईन शिक्षण घेतले जात होते. परंतु भारतात तसे ऑनलाईन शिक्षण क्वचित विद्यापीठांमध्ये दिले जात होते. या लॉकडाऊन दरम्यान शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे यात मोठ्या प्रमाणात डिजिटल शिक्षण प्रणालीचा वापर सुरु झाला आहे. ऑनलाईन लर्निंग प्लॅटफॉर्म विकसित करण्यासाठी अनेक खासगी कंपन्या गुंतवणूक करत आहेत. अमेरिकेतील गूगल आणि मायक्रोसॉफ्ट, चीनमधील अलिबाबा, कोरियामधील सॅमसंग डिजिटल माध्यमांद्वारे शिक्षणाची नवीन साधने आणि तंत्र शोधण्यासाठी जागृत झाले आहेत. 'स्टार्ट अप नेशन' म्हणवल्या जाणाऱ्या तंत्रज्ञानात आघाडीचे स्थान संपादन केलेल्या इस्रायलने कोरोना संकटाच्या वेळेस ऑनलाईन शिक्षणाकडे तातडीने लक्ष पुरवले आहे.

विद्यार्थ्यांना मोबाइल फोन, टॅब्लेट, लॅपटॉप, यू-ट्यूब, हॅंगआउट, मल्टिमीडिया, ई-लायब्ररी, दूरदर्शन आणि पीसी यांचा वापर करावा लागणार आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांच्या विकासास सहाय्य करण्यासाठी शिक्षकांच्या भूमिकेत महत्त्वपूर्ण बदल घडवून आणणे आणि समाजातही तसा बदल घडवून आणणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांना परिस्थितीशी जुळवून घेण्याची क्षमता, भावनिक बुद्धिमत्ता, उद्योजकीय कौशल्ये, सर्जनशील आणि समालोचनात्मक विचार या सारखे कौशल्य विद्यार्थ्यांना आयुष्यात पुढे नेण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहेत. विद्यार्थ्यांना विकासात डिजिटल शिक्षण प्रणाली महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत आहे.

कोरोनामुळे जगभरच्याच शाळांना, शिक्षकांना आणि शिक्षणतज्ज्ञांना नव्या कल्पना वापरून पारंपरिक शिक्षणपद्धतीत महत्त्वपूर्ण बदल करण्याची संधी प्राप्त झाली आहे. शिक्षकांनीही संगणक, वायरलेस, इंटरनेट या सुविधांसह विद्यार्थ्यांना विद्यादान कसे करता येईल, या दृष्टीने अभ्यास करून त्या पद्धतीने अभ्यासक्रमाची रचना करावी, असा विचार आता पुढे येऊ लागला आहे. दूरस्थ शिक्षण म्हणजे फक्त ऑनलाईन शिक्षण असे नाही तर संमिश्र माध्यमातून शिक्षण होय. अशा प्रकारच्या शिक्षणाचे उद्दिष्ट टीव्ही, रेडिओ आणि लघुसंदेश सेवा या माध्यमांतून अधिकाधिक विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचणे, हे असते. टीव्हीद्वारे मुलांना शिक्षण देण्याच्या प्रक्रियेला पश्चिम बंगालमध्ये सुरुवातदेखील झाली आहे. महाराष्ट्रातही असा प्रयोग राबविला जात आहे.

कोरोना संकटाची चाहूल लागल्यानंतर इस्रायलच्या शिक्षण विभागाने त्वरित कार्यवाही करत, इयत्तेनुसार विषयवार अभ्यासक्रम आणि अध्ययनपाठ वेबसाइटद्वारे उपलब्ध करून दिले. शिक्षकांसाठी

'झूम'ची हजारो अकाऊंट्स सुरु केली. शिक्षकांना अद्ययावत तंत्रज्ञान शिकण्याकरता व ऑनलाइन अभ्यासक्रम राबविण्याकरता ऑनलाइन क्लासेस, मिटिंग्जचे आयोजन केले. शिक्षकांसाठी ऑनलाइन शिक्षण परिणामकारक कसे देता येईल, याचे विनामूल्य शिकवणीवर्ग उपलब्ध झाले. केवळ सरकारी पातळीवरच नव्हे, तर शिक्षण क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्वयंसेवी संस्थांनीही आपला खारीचा वाटा उचलून शिक्षकांसाठी व विद्यार्थ्यांसाठी ऑनलाइन प्रशिक्षणवर्गांचे आयोजन केले आहे.

कोविड - १९ दरम्यान आणि नंतर डिजिटल शिक्षण प्रणालीची भूमिका

'कोरोना कालावधीतील आणि त्यानंतरचे शिक्षण' या संदर्भात डॉ. याकोव म्हणाले की, खरे तर प्रत्येक मुलाला वेगळ्या प्रकारच्या शाळेची आवश्यकता असते, कारण प्रत्येक विद्यार्थ्याची अध्ययनाची पद्धत वेगळी असते; पण नेहमीच्या- पारंपरिक शाळांमध्ये सर्वांना सारख्या पद्धतीने शिकावे लागते. मात्र, कोरोना संकटामुळे ऑनलाइन शिक्षणाकडे वळताना पारंपरिक शिक्षणाने उभ्या केलेल्या भिंती नाहीशा करणे शक्य आहे का, हे शिक्षकांनी आणि शाळांनी बघायला हवे. ऑनलाइन शिक्षणात कधी, कसे आणि काय शिकायचे याचे पर्याय निर्माण करता येतील.

शिक्षकांनी ऑनलाइन अध्यापनातून आपल्याला नेमके काय साध्य करायचे आहे हे ठरवायला हवे. नवनव्या कल्पनांतूनच शिक्षकांना यासंबंधीचे नवे उपक्रम राबवता येतील आणि त्यातूनच नवा बदल घडू शकतो. या काळात अध्यापनाच्या पारंपरिक कल्पना उपयोगी नाहीत. नवीन काय करता येईल, याचे स्वातंत्र्य खरे तर प्रत्येक शिक्षकाला आणि शाळांना मिळाले आहे, याचा उपयोग त्यांनी करून घेणे हिताचे ठरेल.

काय शिकायचे, हे ठरवताना विद्यार्थ्यांचे मत लक्षात घेतले, तर त्यांचा शिकण्यातील सहभाग वाढू शकतो, उपक्रमांमध्ये विद्यार्थ्यांना अधिक संदर्भ शोधता आले तर विद्यार्थ्यांना ते परस्परांमध्ये शेअर करता येईल आणि कमीत कमी वेळेत एखाद्या पाठाविषयीची अधिक माहिती सर्वांना उपलब्ध होऊ शकेल. जर पाठातील एखादा भाग कुणा विद्यार्थ्याला कळला नाही, तर तो प्रश्न विचारू शकतो अथवा त्याचा एखादा वर्गमित्र त्याला तो भाग समजावून देऊ शकतो. अशा प्रकारे या पद्धतीत परस्परांकडून शिकण्यास प्रोत्साहन मिळेल.

ऑनलाईन शिक्षण हे खर्चिक आहे असे म्हटले जाते. परंतु दुसरा एक विचार असा देखील आहे की, ऑनलाईन शिक्षण हे कमी पैशात उपलब्ध होणारे शिक्षण आहे. काही शाळा एकत्र येऊन अशा प्रकारचे उपक्रम राबवू शकतात आणि याद्वारे जगभरातील अनेक शाळांचे विद्यार्थी एकत्र शिकू शकतात. अशा प्रकारचे अध्ययन स्वारस्यपूर्ण आणि उत्कट तर होतेच, पण एखाद्या गोष्टीचे सखोल अध्ययन करताना वेगवेगळ्या गोष्टी आवश्यक असतात, हेही विद्यार्थ्यांना स्वतःहून कळेल. आजचा विद्यार्थी ज्ञानार्जनासाठी शिक्षकांवर अवलंबून नाही. माहिती व ज्ञान मिळवण्यासाठी इतर अनेक स्रोत त्याच्यापाशी उपलब्ध आहेत. अशा वेळी शिक्षकांनी फॅसिलिटेटरची भूमिका निभावणे आवश्यक आहे.

प्रचलित यंत्रणा ठप्प झाल्यानंतर अमेरिका, इंग्लंडसारखे इस्रायलच्या शिक्षण विभागाने आपल्या शिक्षणव्यवस्थेत तातडीने बदल केले आणि हे बदल अमलात आणण्याकरता शाळांना प्रेरित केले. पाश्चात्य देशांमध्ये या सुधारणा घडविण्यासाठी बाहेरील सल्लागारांची मदत घेतली गेली होती, इस्रायलमध्ये मात्र, तेथील शिक्षणतज्ज्ञांनी एक ढोबळ आराखडा शाळांना आखून दिला. अभ्यासक्रमाचा मूळ ढाचा कायम ठेवत, ऑनलाइन पद्धतीने शिकवताना कसे शिकावे, काय शिकवावे, हे ठरविण्याची लवचिकता शाळांना देण्यात आली आहे.

डिजिटल शिक्षण प्रणालीची व्यवस्था अमलात आणताना या शिक्षणात स्पष्टता असावी, ते सुलभ असावे, व्यावहारिक असावे आणि नाविन्यपूर्ण असावे, या निकषांचे कटाक्षाने पालन करण्यात यावे. ऑनलाइन अभ्यासक्रम राबवताना तेथील शाळांनी केवळ प्रमुख दोन उद्दिष्टांवर लक्ष केंद्रित करावे. एक म्हणजे काय साध्य करायचे आहे, यात नेमकेपणा आला दुसरे त्यानुसारशिक्षकांनी उपक्रम ठरवावे. वेळापत्रक, कुठले पाठ शिकवायचे, शैक्षणिक उपक्रम कुठले व कसे घेणार याचे स्वातंत्र्य शाळांना बहाल करण्यात यावे.

डिजिटल शिक्षण प्रणालीद्वारे शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांना अध्यायन व अध्यापनाचे नवीन रूप सादर करण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते. शिक्षण प्रणालीची प्रभावीता वाढविण्यासाठी कार्यक्षम साधनाचे निर्धारण करण्यासाठी कठोर परिश्रम आवश्यक आहेत. योग्यरित्या अंमलात आणल्यास शिक्षणामध्ये डिजिटल शिक्षण प्रणालीचा वापर करणे खूपच आशादायक असेल. ऑनलाइन वर्गात विविध सॉफ्टवेअरचा वापर विद्यार्थ्यांना त्यांच्या गतीने एकाच वेळी शिकण्याची मुभा मिळते. डिजिटल शिक्षण प्रणाली यशस्वी करण्यासाठी इंटरनेट सर्वव्यापी असणे आवश्यक आहे. त्यातील काही डिजिटल शिक्षण प्रणालीची साधने/प्लॅटफॉर्म खालील प्रमाणे...

दूरदर्शन

महाराष्ट्रात सह्याद्री वाहिनीवर 'टिली मिली' हा कार्यक्रम सुरू झाला आहे. या कार्यक्रमाच्या माध्यमातून पहिली ते आठवीच्या मुलांना मराठी भाषेत शालेय शिक्षण दिले जात आहे.

ज्ञानगंगा

डी डी सह्याद्री वाहिनीद्वारे शैक्षणिक कार्यक्रमाचे प्रक्षेपण करण्यात येत आहे. यात इयत्ता पहिली ते वारावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक तासिकांचे डी डी सह्याद्री वाहिनी द्वारे प्रक्षेपण करण्यात येते. दैनिक पाच तासांचे प्रक्षेपण दिनांक १४ जून २०२१ पासून सुरू करण्यात आलेले आहेत. शैक्षणिक कार्यक्रमाचे सविस्तर वेळापत्रक परिषदेच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहे.

गुगल क्लास रूम (Google Class Room)

व्हर्च्युअल क्लास रूम ही विनामूल्य क्लास रूम आहे. जी जगभरात वापरली जात आहे. हे शिक्षकांना विविध विषयांची रचना करण्यास आणि नंतर त्या विषयांच्या अंतर्गत अभ्यास सामग्रीचे

वितरण करण्याची सुविधा देते. वेळ वाचवते, संवाद साधण्यास आणि कार्य व्यवस्थित ठेवण्यात मदत करते. विद्यार्थ्यांना टिप्पण्या देण्यास आणि प्रश्न विचारण्यास देखील सुविधा देते. शिक्षक असाइनमेंट आणि क्विझद्वारे विद्यार्थ्यांना मुल्यांकन करू शकतात, श्रेणी देऊ शकतात. शिक्षक आणि विद्यार्थी दोघांसाठीही वापरण्यास सुलभ आहे.

दिक्षा (DIKSHA)

वर्ग १ ते १२ या वर्गातील शिक्षकांसाठी प्रगत डिजिटल शिक्षण सुलभ करण्यासाठी सुरु करण्यात आला आहे. डिजिटल पोर्टल प्रामुख्याने शिक्षक शिक्षणासाठी डिझाइन केले गेले आहे. शिक्षकांसाठी प्रशिक्षण अभ्यासक्रम, कार्यपत्रके, पाठ व्हिडिओ, अभ्यासक्रम आणि मूल्यांकन चाचण्या देण्यात येतात. यात क्यूआर कोड द्वारे शिक्षण सामग्री आणि ई पुस्तक Download केले जाऊ शकतात. एकापेक्षा अधिक भाषांमध्ये इयता १२ वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी ८०,००० पेक्षा जास्त ईपुस्तके उपलब्ध आहेत.

स्वयम (SWAYAM)

भारत सरकारने हाती घेतलेल्या "डिजिटल इंडिया" मोहिमेंतर्गत हा एक उपक्रम आहे. या मंचाची रचना शालेय विद्यार्थ्यांना, पदवीधर आणि तसेच पदव्युत्तर पदवीधर विद्यार्थ्यांना दर्जदार शिक्षण देण्यासाठी देण्यात आली आहे. पोर्टलवर विनामूल्य मुद्रण करण्यायोग्य आणि डाउनलोड करण्यायोग्य अभ्यास साहित्य, व्हिडिओ व्याख्याने, चर्चा मंच आणि १६०० हून अधिक अभ्यासक्रमांमधून ऑनलाइन चाचण्या देण्यात आल्या आहे. अभ्यासक्रम यशस्वीरीत्या पूर्ण झाल्यानंतर विद्यार्थ्यांना फीच्या बदल्यात प्रमाणपत्र मिळते.

स्वाध्याय उपक्रम (Swadhyay)

इयता १ ली ते १० वी पर्यंतच्या निवडक विषयांचे प्रश्न व्हाट्सअप (What's app) च्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविण्यात येत आहे. आज पर्यंत ८४ लाखाहून अधिक विद्यार्थी या उपक्रमांमध्ये सहभागी झाले आहेत. शैक्षणिक वर्ष २०२१-२२ मध्ये या उपक्रमाच्या स्वरूपामध्ये काही बदल करून इतर विषयांचा समावेश करून सदर उपक्रम राबविला जाणार आहे.

ऑनलाइन समुपदेशन व महाकरियर पोर्टल

महाकरियर पोर्टलच्या माध्यमातून इयता ९ वी ते १२ वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी एकूण ५५५ कोर्सेस उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहेत २१,००० महाविद्यालयाची संक्षिप्त आवश्यक माहिती तसेच १६ देशातील १२०० शिष्यवृत्तीच्या प्रकारांची माहिती या वेबसाईटवर उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे. तसेच राज्यातील जिल्हानिहाय ४२६ प्रशिक्षित समुपदेशक विद्यार्थ्यांना समुपदेशन करण्यासाठी उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहेत. शाळेमार्फत रजिस्ट्रेशन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांस एक आयडी दिला जातो व कॉमन पासवर्ड वापरून विद्यार्थी या पोर्टलचा लाभ घेऊ शकतात.

जिओ सावन

जिओ सावन या podcasting चॅनलच्या माध्यमातून प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांसाठी आनंददायी श्रुतिका (Audio clips) उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहेत. विविध ऑडिओ बुक्स उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.

जिओ टीव्ही

जिओ टीव्ही च्या १२ शैक्षणिक चॅनेलच्या माध्यमातून इयत्ता ३ री ते १२ वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी मराठी, इंग्रजी व उर्दू माध्यमासाठी तज्ञ शिक्षकांच्या तासिकांचे प्रक्षेपण केले जात आहे. सदरचे सर्व शैक्षणिक चॅनेल हे जिओ टीव्ही ॲप मधील कॅटेगरीमध्ये जाऊन एज्युकेशन हा पर्याय निवडल्यानंतर 'ज्ञानगंगा' या नावाने माध्यम निहाय व इयत्ता निहाय पूर्णवेळ उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहेत.

सेतू अभ्यासक्रम

विद्यार्थ्यांचा मागील शैक्षणिक वर्षातील अध्ययनाचा र्हास भरून काढण्यासाठी राज्य स्तरावरून इयत्ता निहाय व विषय निहाय ब्रिज कोर्सची निर्मिती करण्यात आली आहे. हा ४५ दिवसांचा कोर्स व तीन चाचण्या असे याचे स्वरूप असणार आहे. इयत्ता दुसरी ते दहावीपर्यंत सदरचे सेतू अभ्यासक्रम pdf स्वरूपात उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहे. सद्यस्थितीमध्ये मराठी माध्यमाचे व उर्दू भाषेचे अभ्यासक्रम उपलब्ध करून देण्यात आलेले आहेत.

BYJU's

भारतातील सर्वात लोकप्रिय ऑनलाइन शिक्षण ॲप आहे. जरी ॲप प्रामुख्याने शालेय विद्यार्थ्यांवर लक्ष केंद्रित करत असले तरी त्यात जेईई / एनईईटी, यूपीएससी आणि बँक पीओ सारख्या स्पर्धात्मक परीक्षांच्या अभ्यासक्रमांचा समावेश आहे. विद्यार्थ्यांच्या आकलनासाठी, शंका दूर करणे, वैयक्तिकृत शिक्षण आणि मार्गदर्शकांचे वैयक्तिक लक्ष यासाठी ऑनलाइन वर्ग देखील आहेत.

वेदांतु (Vedantu)

यात वर्ग 1 ते 12 पर्यंतच्या विद्यार्थ्यांसाठी अभ्यासक्रम आणि मुलांसाठी कोडिंग आहे. वेदांतूमध्ये लाइव्ह वर्ग आणि जेईई, एनईईटी आणि एनडीए परीक्षांची तयारी समाविष्ट आहे. सर्व लाइव्ह क्लासेस आणि सामग्रीवर विनामूल्य प्रवेश असला तरी वेदान्तू एक व्ही प्रो पॅक देखील देतो. ज्यात लाइव्ह ऑनलाइन शिक्षण, चाचण्या आणि असाईनमेंट्स आणि क्रेश कोर्स आहेत ज्यात दरमहा शुल्क आकारले जाते.

युडेमी (Udemy)

या प्लॅटफॉर्म आधीच तज्ज्ञांनी तयार केलेल्या २०,००० हून अधिक विषय आहेत. यात आपल्याला पीपीएफ, पीपीटी, व्हिडिओ इत्यादी अनेक मार्गांनी कोर्स सामग्री तयार करण्यास सुविधा असते. यात

वेगवान व्हिडिओ शिक्षण सामग्री असते. आतापर्यंत १२ अब्जपेक्षा जास्त विद्यार्थ्यांची नोंदणी केली आहे. हे विद्यार्थ्यांकडून कोर्स विक्रीच्या ५० % सवलत देते.

कोर्सेरा (Coursera)

हे उत्तम प्रतीचे ई-लर्निंग कोर्सेस प्रोव्हाइड करते. तसेच विविध अभ्यासक्रमांचे प्रमाणपत्रही मिळते. प्रशिक्षण अभ्यासक्रमांव्यतिरिक्त हे पदवी अभ्यासक्रमदेखील पुरवते. विद्यापीठे आणि महाविद्यालये यांच्याशी थेट डील करते आणि त्यांच्या विद्यार्थ्यांना प्रशिक्षण देते.

इ. अनेक कोर्सेस / प्लॅटफॉर्म उपलब्ध आहेत. यातील काही पूर्वीपासूनच आहेत. परंतु कोविडच्या कालावधीत त्याचा प्रचार / प्रसार वाढला किंवा जास्त वापर सुरु झाला आहे.

विद्यार्थ्यांचे अध्यायन नुकसान (Learning less) भरून काढण्यासाठी कोविड -19 च्या काळात डिजिटल शिक्षण प्रणालीची भूमिका खूप महत्त्वपूर्ण आहे आणि पुढे देखील विद्यार्थी, शिक्षक डिजिटल शिक्षणाचा / प्लेटफॉर्मचा जास्तीत जास्त वापर करतील. विद्यार्थी स्वयंअध्ययन करू लागले आहेत. शिक्षक आवश्यक तेथेच मार्गदर्शन करीत आहे. भारता सारख्या जास्त लोकसंख्या असलेल्या देशात डिजिटल शिक्षण प्रणाली महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे.

निष्कर्ष

कोविड -१९ लॉकडाऊनमुळे होणारे शैक्षणिक नुकसान टाळण्यासाठी ई-लर्निंग प्लॅटफॉर्म हा एक उत्तम उपाय आहे. या ई-शिक्षण साधनांद्वारे लॅपटॉप, मोबाईल, टॅब्लेट आणि स्मार्ट टीव्हीद्वारे प्रवेश केला जाऊ शकतो. विविध देशांचे सरकार शैक्षणिक संस्थांना ई-लर्निंग प्लॅटफॉर्मचा वापर करण्यास प्रोत्साहित करते जेणेकरून ते कोविड -१९ च्या उद्रेकातून होणाऱ्या नुकसानीपासून मुक्त होऊ शकतील. अध्यापनाचा कल बदलला आहे; आता आणि नंतर सर्व शिक्षण संस्थांमध्ये डिजिटल प्लॅटफॉर्म महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावेल यात शंका नाही.

परंतु शहरातील विद्यार्थी ऑनलाईन शिक्षण घेऊन पुढे जातील आणि ग्रामीण भागातील विद्यार्थी त्यापासून वंचित राहतील. शिक्षणाच्या प्रवाहात ग्रामीण व शहरी अशी मोठी दरी निर्माण होऊ शकते? लाख रुपये घेणाऱ्या शहरातील शाळा विद्यार्थ्यांना ऑनलाईन शिक्षण देण्यास अनुकूल असतील. परंतु ग्रामीण भागात अशी परिस्थिती मुळीच नाही. ऑनलाईन शिक्षणात शिक्षकांनी आपल्या शाळेतील वर्गातच शिकवत असल्याचा व्हिडिओ तयार करून व्हाट्सअपच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचत आहे. पण अनेक गावांमध्ये मोबाईलची रेंज नसते. कोणताही अॅण्ड्रॉईड मोबाईल घ्यायचा म्हटले तर किमान सात ते १० हजार रुपये आणि इंटरनेट कनेक्शन घ्यावेच लागणार. त्याच्या दुष्परिणांमाकडे सध्या दुर्लक्षच करावे लागणार आहे. टीव्हीचा शोध लागला आणि तो घराघरांपर्यंत पोहोचल्यानंतर त्याचे दुष्परिणाम कालांतराने समोर आले. तसेच याचेही याचे ही पुढे काय? ते कळेलच...

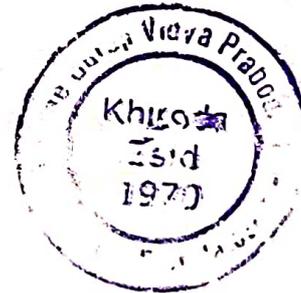
येणार्या काळात सुसंगत शिक्षण हेच प्रभावी ठरेल. याची जाणीव प्रत्येकाने ठेवली तर शिक्षणाच्या प्रवाहात अडचणी कमी होत जातील. ऑनलाइन असो की ऑफलाइन शिक्षण विद्यार्थ्यांना घडविणारे गुरुच महत्वाची भूमिका निभावतात या भावनेतून शाळांनी पालकांची व विद्यार्थ्यांच्या मर्यादा समजून घेतल्या पाहिजेत.

संदर्भ

- भूकन, साहेबराव व चौधरी, कांचन (२००९). माहिती संप्रेषण तंत्रविज्ञान आणि संशोधन. व्यंकटेश प्रकाशन, जळगाव.
- <https://en.unesco.org/themes/education-emergencies/coronavirus-school-closures>
- <https://government.economictimes.indiatimes.com/news/education/covid-19-pandemic-impact-and-strategies-for-education-sector-in-india/75173099>
- <https://mr.vikaspedia.in/education/teachers-corner>
- <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/3-ways-coronavirus-is-reshaping-education-and-what-changes-might-be-here-to-stay/>
- <https://www.learnworlds.com/online-learning-platforms/>
- <https://www.orfonline.org/marathi/education-experiment-of-israel-in-covid-19-period-66031/>
- <https://www.indiatoday.in/india-today-insight/story/online-education-bored-students-and-exhausted-teachers-1696011-2020-07-02>

PRINCIPAL

SANE GURUJI VIDYA PRABODHINI
Comprehensive College of Education
Kharajgaon Tal. Raver, Dist. Jalgaon

ISSN : 0022-3301

THE
JOURNAL
OF
ORIENTAL RESEARCH
MADRAS

(Founded by Mm. Prof. S. Kuppaswami Sastri, M.A.)

Vol. XCII-VII

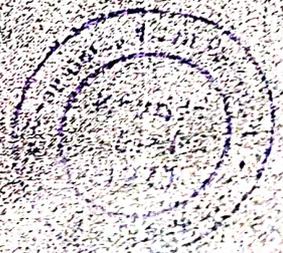
July-2021

तमसो मा ज्योतिर्गमय

THE KUPPUSWAMI SASTRI RESEARCH INSTITUTE, MYLAPORE

MADRAS

AUTHOR INDEX

The Journal of Oriental Research Madras

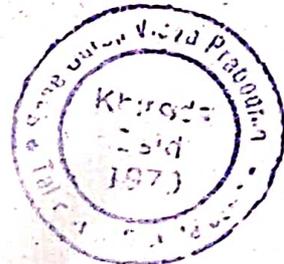
Vol. XCII-VII

ISSN: 0022-3301
Impact Factor: 7.193

July 2021

CONTENTS

- XXVIII STUDY OF DIGITAL MARKETING AS A PROMOTIONAL TOOL USED BY HOTEL AND RESTAURANT INDUSTRY
By: Dr. Anuradha Karmarkar, Dr. Kiran M. Shende, Dr. Rina M. Dongre 239-246
- XXIX A STUDY ON PANIC BUYING BEHAVIOUR OF CONSUMERS DURING COVID -19 PANDEMIC WITH REFERENCE TO FMCG
By: Dr. Kiran M. Shende, Ms. Sarika A. Joshi, Dr. Rasika Gumaste, Dr. Gauri Shah 247-259
- XXX GRAPHENE THE FUTURISTIC MATERIAL
By: J R Mahajan 260-262
- XXXI A COMPARATIVE STUDY OF STATUS OF WOMEN IN BASTI CITY (U.P.)
By: Rohit Singh, Saumya Singh, Sanjai Kumar Singh, Pradip Kumar 263-276
- XXXII MYTHICAL ALLUSIONS OF DOGS IN "KALA GHODA POEMS"
By: Dr. Vishwanath Motiram Patil 277-279
- XXXIII HUMAN RIGHTS EDUCATION AT DIFFERENT LEVELS OF EDUCATION
By: Dr. B. J. Mundhe 280-285
- XXXIV ORGANISATIONAL COMMITMENT – THEORIES, MODELS AND PERSPECTIVES: A CHRONOLOGICAL REVIEW OF SIX DECADES
By: Shokhi Singh, Prof. Dr. Jyoti Dewan 286-299
- XXXV ROLE OF TEACHERS IN TECHNO PEDAGOGY WITH REFERENCE TO PEDAGOGIC SKILLS AND COMPETENCIES
By: Dr. B. J. Mundhe 300-305

HUMAN RIGHTS EDUCATION AT DIFFERENT LEVELS OF EDUCATION*

BY

Dr. B. J. Mundhe*

M.A. (Eng.), M.Ed. SET (Edn.), Ph.D. (Education), Associate Professor in Education, Janata Shikshan Mandal's, Sane Guruji Vidya Prabodhini, Comprehensive College of Education, Khiroda, Dist. Jalgaon.

E-Mail: drbjmundhe@gmail.com

Abstract

Human Rights are the result of Humanity's increasing and persistent demand for dignity, respect, justice, protection and freedom. All needed for a decent human existence. On December 10, 2018 the world marked 70 years since the adoption of the "Universal Declaration of Human rights." Regrettably, instead of the anniversary signaling the enduring impact of human rights challenges that captured the world's attention, illustrating the struggle to secure human rights is far from over. Author, in this research paper wants to bring readers notice that how Human Rights Education in different levels of Education is imparted successfully.

Key words: Human Rights, Elementary Level, Primary Level, School Level, College Level

Received 06 June 2021, Accepted 27 June 2021, Published 15 July 2021

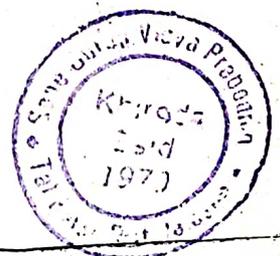
* Correspondence Author: Dr. B. J. Mundhe

Introduction

Human Rights Education is an indispensable part of the right to education and has of late gained larger recognition as a human right itself. The knowledge of the rights and freedoms, of oneself as much as of the others, is considered as a fundamental tool to guarantee the respect of all rights for each and every person. The key stone of human rights education is that the education should not only aim at producing trained professional workers but also inculcating in them a sense of higher purpose. Human rights education aims at providing people and students with the abilities to accomplish and produce societal changes. Education is widely acknowledged and seen as a way to empower people to improve their quality of life and increase their capacity to participate in the decision-making process, leading to desired transformation in the social, cultural and economic policies.

Human Rights Education (HRE) gives schools a shared language of equality, non -discrimination, inclusion, respect, dignity and participation. It upholds the fundamental rights of every individual and brings us closer to becoming a rights respecting, global family. Human rights provide a valuable framework for good inter-personal relations and for making balanced, informed choices. It provides us with the skills necessary to work with each other, across differences, in order to address the global and local challenges of our times. Be it speaking up for issues such as violence against women, questioning government action or practicing citizenship on a day-to-day level....it all begins when human rights go back to school.

Teachers are the pivot around which all education revolves. Therefore, if we want to ensure human rights education in our schools, we need to orient our teachers. The role of teacher educators in this

context is obvious.

Human Rights Education at School Levels

Human Rights Education (HRE) gives schools a shared language of equality, non-discrimination, inclusion, respect, dignity and participation. It upholds the fundamental rights of every individual and brings us closer to becoming a rights respecting, global family. Human rights provide a valuable framework for good inter-personal relations and for making balanced, informed choices. It provides us with the skills necessary to work with each other, across differences, in order to address the global and local challenges of our times. Be it speaking up for issues such as violence against women, questioning government action or practicing citizenship on a day-to-day level....it all begins when human rights go back to school.

Teachers are the pivot around which all education revolves. Therefore, if we want to ensure human rights education in our schools, we need to orient our teachers. The role of teacher educators in this context is obvious.

Human Rights Education at Primary Level

Creation of a strong and pro-active human rights community has been long overdue in India. Human rights can be most effectively imbibed through a well thought out programme of education. In fact, education becomes purposive and relevant only when ingrained with human rights education. The task of human rights education can be focused at two distinct levels, namely (a) at level of the imparters of primary, secondary and higher secondary education and (b) at the level of receivers of education. Notwithstanding the special importance of those who receive education, the present curriculum development exercise has focused on the imparters of the education front. The exercise of developing a human rights curriculum for primary, secondary and higher secondary is being undertaken by the NCERT separately, and it is hoped that very soon their efforts would begin impacting our country's education system at lower levels.

It provides individuals with the capacity and motivation to act. It becomes very important to understand right in the very beginning that the term "human rights" implies universality. It is an assertion that rights exist for each person regardless of social status, rank, race, religion, sex or any other characteristic which may distinguish human beings from one another. These rights exist each of us because we are human; they exist for all of us because we all belong to humankind. That is why it becomes very important for all our children to know about human rights from the very beginning. Our work becomes very much easier when we know that education for human rights is applicable to all levels of education.

The Child at the Elementary School Stage

An important aim of education is to develop positive attitudes and values in among children while they are young. Advances made in the Psychology of Learning and Instruction have shown that it is possible to expose young children to these issues as part of their preparation for adulthood and future citizenship. Even the curriculum of the elementary level today exposes children to local, regional and national cultures. As stated in the last section, in a country like ours it is all the more important to expose children to the concept of One World and Human Rights at this stage because many children do not go beyond the elementary level. It is important to have a proper, developed programme for the students of the elementary stage. They are entering school for the first time, and secondly, right at this stage they start developing broader perspectives because of being exposed to reading and interpersonal

interaction this, in turn, brings numerous changes in their attitudes and behaviour. So when we prepare a programme for the students of this age group we must take their developmental characteristics into account. On this should depend our aims, objectives, content and methods of their education. In the elementary years it is important to give special emphasis to the curricular areas which would lead to the development of constructive attitudes and values since these formed in middle and late childhood will be carried forth into later life and they will have an effect on later decision-making and citizenship skills. All children have the Right to:

- Affection, love and understanding
- Become useful members of society and to develop their special talents.
- Have enough time and space to play
- Have a name and a nationality
- Be rescued first if disaster takes place
- Proper housing, enough food and medical care
- Free education
- Special care if they are handicapped
- Grow up believing in peace and treating all people at their brothers and sisters
- Enjoy all these rights, no matter to what race, colour, sex, religion, nationality or social background they belong.

Human Rights Education at Secondary Level

Education for Human Rights is applicable at all levels of education. From the child's early years, education of human rights is both practical and necessary. Pre-school and early primary education can highlight a sense of common humanity among children. The older primary school children are aware of social and political issues and they have a right to learn about values which have been universally proclaimed. But at the secondary school level students are mature enough to appreciate more fully the significance of struggle for civic and political rights and for economic, social and cultural rights. But whether Human Rights Education is conducted in the school, or through out of school Programmes, it must be based on two aspects: the rights of oneself, developing a sense of one's intrinsic worth and dignity as a human being; and the rights of others-recognizing that others have the same intrinsic worth as oneself – a sense of others as fellow human beings.

It becomes very important for secondary school teachers to understand that it may be the right time now that young people's intelligence and problem-solving abilities, as well as sensitivity, character and taste for action are developed. This will help children to deal with problems in the rapidly changing society. It is important for the teacher to be able to understand the receptiveness and capabilities of individual students at a given age and situation.

The secondary stage is more advanced than the elementary stage. Knowledge should now be presented more systematically and students should be encouraged to develop the capacity for action.

Human Rights Education at College and University Level

The human rights movement represents a historical journey that began with the institutionalization of political and social orders. Few phenomena have had such a profound impact on history, and few movements have such a universal presence and powerful potential. The concept of human rights is dynamic, changing as society evolves. The "first generation" rights call on governments not to interfere with the exercise of civil and political rights and individual liberties. "Second generation" rights place a duty on governments to guarantee economic, social, and cultural rights. "Third generation" rights

include the right to self-determination of peoples rather than individuals, to sovereignty over their country's natural wealth, and to development and special protection of disadvantaged groups.

Education is a powerful means of influencing people and changing their attitudes. Unfortunately, the Indian education system has only recently begun to promote human rights.

At the undergraduate level, human rights education is generally conducted as international law and Indian constitutional law (fundamental rights). Only the National Law School of India University in Bangalore, offers a full course on human rights for the Bachelor of Laws (LL. B) In political science departments, human rights education is still a limited part of the course on the constitutional and political development of India (fundamental rights) and international politics development of India (fundamental rights) and international politics (United Nations). In some universities, human rights education is part of sociology, economics, and modern Indian history.

Human rights educators believe that a grassroots and indigenous orientation and a focus on local human rights problems are more important than projecting international human rights conventions and norms. Human rights education must have a strong research component and provide training and public information. Audiovisual aids and distance education should be used, among other tools. Extension work has long been recognized by the University Grants Commission (UGC) as important as teaching and research.

The National Service Scheme, women's studies research centers, adult education, and population education programs, and continuing education are area-specific and, along with field action, should be used to bring human rights programs to the grass-roots. Legal aid programs in colleges should be more vigorously used by law school to help the poor.

NHRC has the responsibility "to spread human rights literacy and promote awareness of safeguards". NHRC and universities and colleges should cooperate to promote extension programs. Human rights education can be pursued by simultaneously;

- Introducing separate courses on human rights,
- Incorporating human rights issues into courses, and
- Reorienting all courses so that the human rights component is not just an adjunct to the syllabus.

Such a strategy is highly flexible and can accommodate each institution's needs, pace of growth, and extent of commitment to human rights education. If human rights education is to become more popular among university and college students, they should be able to expect decent employment after graduation, but there are few human rights – related jobs in schools, research institutions, and the media. The setting up of proposed human rights courts all over the country could employ substantial numbers of students. Inclusion of human rights as a subject in the national competitive examinations also deserves consideration. Public service providers such as the railways, the post office telecommunications and electricity agencies, as well as all courts, prisons, and law enforcement agencies, should appoint human rights experts as advisers and trainers.

Curriculum Development

Curriculum development should also take into account the changing global, national, and regional socioeconomic and cultural contexts. Textbooks need to be integrated with other materials that refer to local experiences. Preparing, revising, and updating teaching materials is slow, time-consuming, imaginative, and arduous, and entails long-term collaboration among experienced human rights teachers and activists. Above all, the thrust of human rights education is sensitizing the community, changing attitudes, and creating a human rights culture.

Human Rights Education Centers and Cells

National coordination and management of human rights education activities is indispensable for the program's success. A human rights center or cell should be set up in the UGC to create a reference database on human rights education, disseminate information, oversee execution of programs and projects, and organize workshops and other meetings.

The center should work under a director, whom the UGC may choose from teachers of repute and with standing in the field of human rights. A small committee of people of proven competence and commitment to human rights education should guide the center or cell. The center or cell should be provided supporting staff and equipment by the UGC. In the long run a full-fledged documentation center is needed, and seeking help from global financing agencies to set it up may be viable.

Research in Human Rights Education

The U.N. Office of the High Commissioner for Human Rights defines human rights education as "training, dissemination and information efforts aimed at the building of a universal culture of human rights through the imparting of knowledge and skills and the molding of attitudes directed to:

- a) The strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms;
- b) The full development of the human personality and the sense of its dignity;
- c) The promotion of understanding, tolerance, gender equality and friendship among all nations, indigenous peoples and racial, national, ethnic, religious and linguistic groups; and,
- d) The enabling of all persons to participate effectively in a free society (See United Nations, Office of the High Commissioner for Human Rights, Plan 5)

Human rights education (HRE) is an emergent field of educational theory and practice gaining increased attention and significance across the globe. The international human rights movement, spurred by the efforts of non-governmental organizations, the United Nations and other regional human rights bodies, has broadened its focus since the late 1970s, by seeking to integrate human rights concepts, norms and values within the mainstream educational systems of world states. This effort, which has gained momentum since the early 1990s, has spawned a growing body of educational theory, practice and research that often intersects with activities in other fields of educational study, such as citizenship education, peace education, anti-racism education, Holocaust / genocide education, education for sustainable development and education for intercultural understanding.

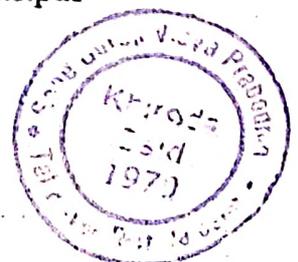
Conclusion

Empowerment of masses through ensuring the rights of all depends on inculcation of knowledge and awareness through 'education for all'. Usually, Power rests with those having either knowledge or physical strength or wealth. Knowledge brings in both force and wealth. Instead of putting blame on caste-system, it would be more desirable to make arrangements for sound system of education for empowering the submerged sections of society. Despite all the undesirable developments taken place in the system, caste system is still quite popular amongst Indian masses.

References:

- Andreopoulos, g and Pierre, C. (1996), Human Rights Education: Conceptual and practical challenges. Philadelphia: University of Pennsylvania Press
- G. Lokanadha Reddy, T.C. Thankachan, Alex George, M. Shailaja (2015), Human Rights Education, New Delhi: Neelkamal Publications Pvt. Ltd.
- <https://www.ohchr.org/documents/publications/selfassessmentguideforgovernments.pdf>

PRINCIPAL
SANE GURUJI VIDYA PRABODHINI
Comprehensive College of Education
S. P. ROAD, Tal. Ravet, Dist. Ashtamudi

Kala Sarovar Quarterly Journal Approved by UGC Care List

(09)

कला सरोवर

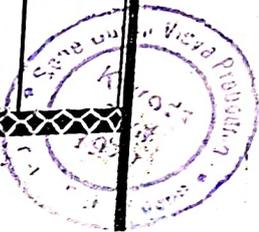
KALA SAROVAR

(भारतीय कला एवं संस्कृति की विशिष्ट शोध पत्रिका)

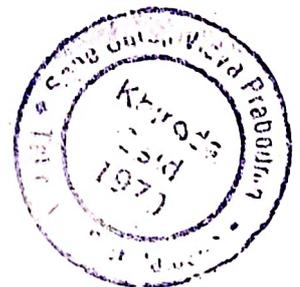
INDEX

Sr. No.			
1.	DEVELOPING SKILLS FOR 21 ST CENTURY	- Dr. Renu Bayaskar	12
2.	The theory of Cosmology in Indian Puranic Literature	- JAYASHREE SAHA	18
3.	Cangadeva-Pasasthi: A philosophical Discourse	- Dr. Rina Avinash Pitale Puradkar	25
4.	National Education Policy - Pre-Primary Education	- Dr. Tikshya M. Shyamkul	34
5.	"Intuition" as a source of Atma Gyan	- Ku. Dhanshree Patrikar	37
6.	Women Entrepreneurship Problem during Covid19	-Dr.Rosalin Mishra	41
7.	PORTRAYAL OF REALISM IN THE SELECT NOVELS OF CHETAN BHAGAT	-Mangesh BhauraoShamkure	47
8.	Interpretation of History as Fiction in Mistry's <i>Such A Long Journey</i>	-Asst.Prof.Abdul Shamim - Dr. Kapil Singhel	53
9.	AGRICULTURE LANDUSE AND IRRIGATION FACILITIES OF TELGAON VILLAGE IN SOUTH SOLAPUR TAHSIL: A CASE STUDY	-Dr. H. L. JADHAV	57
10.	Revisiting Martin Buber's Theory of Knowledge	-Dr. Amita Valmiki	62
11.	IMPORTANCE OF HUMANITIES IN ELEMENTARY EDUCATION	-Dr. Naresh Bhojar	67
12.	"KNOWLEDGE "	-DR. PRAVIN GOPALRAO PATIL	71
13.	SOURCES OF KNOWLEDGE IN HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	-Dr. Mohammed Ajaz Sheikh	76
14.	HISTORY, POLITICS, FACTS AND FICTION IN SALMAN RUSHDIES SELECT NOVELS	-ABDUL SAJID KAZI -DR.DEEPIKA DHAND	80

	Shifting paradigm of environmental protection: With Special Reference to Social Media and Conservation of Bio-Diversity.	- Dr. Pramod Gyandev Shinde	86
	STUDY OF INCULCATION OF LIFESKILLS THROUGH PEDAGOGY OF ENGLISH	-Dr.Mahadeo Vishnu Mate	91
	Importance of National Education Policy (NEP 2020)	-Dr. Mahendra M. Shyamkul	96
	Protection of Human Rights of Women	-Dr. Sachin Babruvan Mane	100
	Women's Community Status and Public Image in Decision Making	-Varsha R.Bhujbal	107
	Deciphering the Concept of Empiricism in the Theory of knowledge as Reflected in the Works of Francis Bacon and Bertrand Russell	-Dr Jyoti Patil	113
1.	STUDY OF INCULCATION OF LIFESKILLS THROUGH PEDAGOGY OF ENGLISH	- Dr.Mahadeo Vishnu Mate	119
22.	THE EFFECTIVENESS OF YOGA ON HEART RATE AND HAND-EYE COORDINATION AMONG ARCHERS	-Mrs. P. Karthika & Dr. S. Selvalakshmi	124
23.	Vidarbha: Issues and Opportunities	-Mr. R. B. Burile	129
24.	IDEAS AND PHILOSOPHY OF SWAMI VIVEKANANDA ON EDUCATION	- Prof. Shivcharan N. Dhande	135
25.	A COMPARATIVE STUDY ON JOB SATISFACTION AND ATTITUDINAL DIFFERENCE OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS	- Dr. Rasamoy Hansda	140
26.	Communication Skills for globally competitive force	-Dr. Nidhi Pandey	147
27.	Digital Initiatives Aiding Education during COVID-19 with an Emphasis on National Digital Library of India (NDLI)	-Sahil Bains	152

28.	Gramgeeta: Rashtrasant Tukadoji Maharaj's Unlimited, Unexplored Reservoir of Knowledge With reference to the Faculty of Humanities	-Dr. Yogesh M. Sarode	157
29.	EFFECT OF AEROBIC DANCE TRAINING ON CERTAIN PHYSIOLOGICAL VARIABLES AMONG MEN CRICKET PLAYERS	-Lt. Shweta P.Mendhe -Dr. Avinash Asnare	162
30.	A STUDY OF THE ONLINE EDUCATION IN RURAL AREA	-Dr. Mahadeo Sadashiv Waghmare -Prof.Dr. Anil Gahininath kamble	167
31.	EPISTEMOLOGICAL BELIEFS AND TEACHING STYLES OF SOCIAL SCIENCES TEACHERS IN INDIA	- Dr. O.M. Ashtankar	170
32.	Ethical Suggestion About Plagiarism	- Dr. Ramnik Lengure	178
33.	"Online child sexual exploitation and analysis of emerging cybercrime and issues"	-Dr.Jadhav Namadev Digambar	180
34.	The Role of Voluntary Organizations in Empowering the Status of Women	-Dr. B.J. Mundhe	185
35.	A Study on the Strategy of English East India Company for establishment of the Administrative System in Manbhum Territory. (1765-1858)	-MANOHAR KUMAR	190
35.	ज्ञान अर्थव्यवस्था का स्वरूप : एक विवेचन	- डॉ. हर्षना सोनकुसरे	196
36.	कोविड-19 मे स्वास्थ्य प्रबंधन हेतू योग शास्त्र की भूमिका	- Dr. Dipak G. Arajpure	200

The Role of Voluntary Organizations in Empowering the Status of Women

Dr. B.J. Mundhe

Abstract.

The development of a society is determined to a great extent by the place which women occupy in it and the role they play in the life of the nation. It is easy to establish striking parallelism at all stages of development, between the theoretical rights of women coupled with those they really enjoy and the progress of a country.

Education is a force to reduce gender inequalities and access to mobility, share decision making and contribution to national development. Education enhances women economic productivity in the farm and non-farm sectors. Author, in this research paper wants to bring readers notice that how voluntary organizations play its role in empowering the status of women.

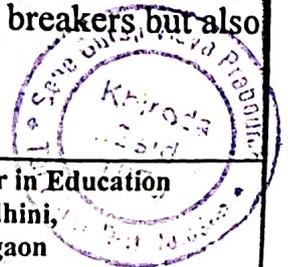
Keywords: Voluntary Organization, Women Empowerment.

Introduction

Forty-eight per cent of India's population consists of women, but the literacy rate is only 65% per cent as against 82% per cent for males¹⁰. "Further, the Indian women suffer from ignorance, poverty and continuing discrimination. During the last few years, a number of laws pertaining to women have been passed. There is no doubt that these laws do make an attempt to provide security to women and to raise their status. But the actual problem is very complicated through. These laws intend to make a breakthrough in the traditions, customs and accepted values in the society, for which it is necessary that they should be implemented effectively. Unfortunately, the law enforcement agency is neither strong, nor effective, so as to fight out against the vested interests, it is not imaginative enough to take cognizance of all the intricacies involved in the implementation of such legislation. The net result is that in spite of the legislations and their hue and cry through the various organizations, the fate of Indian women remains more or less the same.

An analysis of crime situation in the country reveals that there is a rapid increase in the number of crimes especially in the socio-economic field, in which a large number of women both as victims of crime and as criminals are involved. In spite of so many methods of protections provided by law, the women remain unprotected not only by the law breakers but also the so-called law protectors, viz., the policemen.

M.A. (Eng.), M.Ed. SET (Edn.), Ph.D. (Education). Associate Professor in Education
Janata Shikshan Mandal's, Sane Guruji Vidya Prabodhini,
Comprehensive College of Education, Khiroda. Dist. Jalgaon

It is most unfortunate that except in a few big cities, like Delhi and Mumbai, there are practically no effective organizations in the country, which can really protect the interests of women or are able to extend real concrete help. There are of course many voluntary organizations, which have done considerable work in the fields of education and public health, but have not paid much attention to the problems of uplifting the status of women in the society.

1.2 Challenges before Voluntary Organization

In this male dominated society, the greatest handicap to women in some aspects is through lack of security, economic, social and legal assistance. A woman has great capacity to work but she does not find proper avenues. There is a lack of confidence in her, which is mainly due to the creation of environment what is needed today is to restore the confidence of women in her own capacity and to provide a sense of security to her and the problem is a very complicated and comprehensive one. It needs an integrated approach, tackling the problem by different agencies. For our convenience it may be broadly divided into four broad categories:

- Firstly, there is a need to create awareness in the society of the social ills.
- Secondly, the law enforcement agency should be made more effective and suitable to tackle the problem in the right perspective.
- Thirdly, to make necessary changes in the procedure and machinery of judicial administration so as to get the desired results.
- To provide socio-economic security to women.

For tackling the above-mentioned problems, voluntary organizations have a very prominent role to play. Given below are some concrete suggestions to be implemented by the voluntary organization, for uplifting the status of women in India.

Role of Voluntary Organizations in Empowering the Status of Women

For tackling the above-mentioned problems, voluntary organizations have a very prominent role to play. Given below are some concrete solutions to be implemented by the voluntary organization, for uplifting the status of women in India.

1.3.1 The Need to Create Awareness among Women

There is an urgent need to create awareness among public in general and women in particular, of the social ills of the society. No amount of government help can really achieve the desired results, unless the women themselves realize the need of such a change. The urge to liberate them, to fight against the social ills, should come from within. This requires proper education to women about their rights and duties and at this time, the voluntary organizations should make every effort to create awareness amongst women.

1.3.2 The Need to Provide Economic and Social Security

One of the biggest problems, women face in India, is a sense of insecurity. As long as women feel insecure, she cannot come up in life. The economic independence creates confidence and provides social security. Hence, voluntary organizations should take up concrete steps, if necessary, in collaboration with the governmental

agencies to provide more and more employment opportunities to women. The voluntary organizations themselves should run cottage and small-scale industries, where women can be employed, both on full time and part time basis. They should also work in employment exchange to register the names of women in need of work and direct them to the appropriate organizations for employment.

This effort will go a long way in solving many other problems of women, such as forced marriages, by parents, harassment by husbands/ in-laws, traffic in women etc.

1.3.3 The Need to Provide Shelter to Women

Economic independence, though very essential, is not sufficient enough to give women, the strength needed to face the battle. In the Indian society, it is extremely difficult for women to live all alone. Even economically independent women have to depend on their parents or husbands or relatives for shelter. In most distressed and miserable conditions also, many a time, woman is not able to take a bold step against the wishes of her parents who are harassed by her husband/in-laws, because she has no place to go. To create a sense of social security as a first step, the voluntary organizations should provide shelter to women from all categories. They should be able to cater to the needs of different categories of women, such as house-wives, working women, women in need of economic assistance, women who are financially well-off but are not in a position to live alone. The accommodation should be provided both on nominal charges and free of charge.

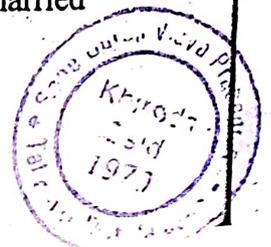
This will not only solve a very pressing problem of women, but will help in creating great confidence in women, which in turn will help in providing solutions to many problems and also at their domestic front.

1.3.4 Counseling, Guidance and Legal Assistance

Many problems of women can be solved easily by proper counseling and guidance. Women are generally ignorant of laws, rules and regulations. A proper guidance can help in sorting out many problems. One of the major handicaps to women is that, legal assistance is generally beyond her reach. Even if she wants to take a legal action against her husband/ in-laws, or other relatives she cannot do so as she has neither the required knowledge nor the money. There are some legal aid societies, but they are generally found in big cities only. The Bar Councils also provide free legal aid at many places. But for an illiterate housewife, it is difficult to have an access to these societies. And hence, it is for the voluntary organizations to try and reach the women in need for legal assistance. Many women are deprived of their legitimate rights, because there is nobody to fight for them.

1.4 The Evil of Dowry and the Role of Voluntary Organizations

Dowry is one of the major social evils, which is responsible for the misery in many families in India. Even though Anti-Dowry Act was passed in 1961, the situation, instead of improving is deteriorating day by day. The disease of dowry is spreading rapidly at every level of the society i.e., all the lower, middle and upper classes, leading to disastrous consequences. The newspapers are full of reports of sudden deaths of young married women,

even though a large number of cases remain unreported. Realizing the gravity of the situation, in many parts of the country, such as Delhi and Hyderabad, special cells of police have been established to investigate into the matter. It has been found that except in a few cases, where there was clear evidence of death due to harassment on the question of dowry, judiciary could not do much. The main reason is the cumbersome judicial procedure and the heavy dependence of judiciary on evidence. The net result is that the culprits are rarely punished.

The voluntary organizations have a very significant role to play both in the prevention and cure of this social evil. The voluntary organizations should be actively associated with the Dowry Death Cell created by some of the State Governments. Further they should be given the right to lodge complaints, whenever they have information about such cases. They should also be given power to collect information, through various means, and pass on the information to the investigating officers. In short, they should be associated with all the procedures and during all the stages of investigation of dowry death cases.

Prevention is always better than cure. The voluntary organizations should organize a war against the evils of dowry. This necessitates a nationwide campaign, educating and convincing the people, especially the young boys and girls, about the evils of dowry system. In fact, associations of youth should be formed not only to propagate against dowry but also to practice in actual life. Unless this is done, with all sincerity, the evils of dowry cannot be eradicated. Because our observations show that educated and affluent people are more and more becoming the victims of this social evil.

The scope of functions of functions of the voluntary organizations, in uplifting the status of women is very wide. But unfortunately, they have not realized the potentialities that they have as pressure groups. The public also has become so dependent on the government for the solution of even those problems which can be tackled by the people themselves. It is high time, for people to realize that the development of the society mainly depends on the efforts of its people and not merely the government.

1.5 The Activities / Steps to be taken by Voluntary Organizations towards Women Empowerment

Women empowerment has been the primary focus for both government and most voluntary organizations. Voluntary action promoted voluntary originations engaged in development plays a significant role towards rural development which is dependent upon the active participation of the volunteers through non-government organizations. The various roles of Voluntary organizations is given below:

- Educating the Rural women
- Supplementation of government efforts
- Efforts organizing the rural women
- Building various model and experiment
- Ensure women's participation in their empowerment
- Mobilizing the optimum resources
- Promoting the rural leadership
- Representing the rural women

- Promoting technology in rural area
- Providing effective and efficient training to rural women
- Monitoring and evaluation
- Impact assessment

1.6 Conclusion :

The voluntary organizations have to make sincere efforts to re-establish themselves as powerful agencies to fight the deep-rooted social evils of the society for which they need committed and dedicated workers. The message has to be taken from door to door. The change has to happen from within, right from the root level.

It is clear that unless the voluntary organizations take an active part in the movement of liberation of women, merely governmental agencies cannot achieve the desired results. It is the women themselves who have to liberate themselves from the clutches of the old, orthodox, traditions and customs of the society. This social revolution should be led by the voluntary organization.” 11

References:

1. G. Rita Goretti Lourdes, J. Jebaselvi (2015), Women Empowerment: New Delhi: Neel Kamal Publications Pvt. Ltd.
2. Anita Arya (2000), Indian Women Education and Empowerment Vol. II : New Delhi : Gyan Publishing House
3. http://ijariie.com/AdminUploadPdf/Role_of_NGOs_Towards_Women_Empowerment_ijariie5910.pdf
4. <https://www.socialworkfootprints.org/articles/role-of-non-governmental-organizations-in-women-empowerment>
5. <https://library.oapen.org/bitstream/id/aa60ee4a-3c6d-42d7-9b75-773b361c4ff8/391035.pdf>
6. <http://www.questjournals.org/jrhss/papers/vol9-issue3/2/C09030913.pdf>

 PRINCIPAL
 SANE GURUJI VIDYA PRABODHINI
 Comprehensive College of Education
 Jhansi, Tal. Raigarh, Dist. Jhansi

